

ΕΛΕΝΗ ΠΙΛΟΥΑ

mnemosyne

(2026)

arch.uoi

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
2025-2026
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΜΑΝΤΖΟΥ
ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
ΜΝΕΜΟΣΥΝΕ: ΤΟ ΕΡΕΙΠΙΟ ΩΣ ΦΟΡΕΑΣ ΜΝΗΜΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ ΠΙΛΟΥΑ

1: ΠΕΡΙΛΗΨΗ

2: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

3:

3.1 ΟΥΤΕ ΣΤΙΓΜΙΑΙΟΣ, ΟΥΤΕ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΣ

3.2 ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΜΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

3.3 Η ΑΙΦΝΙΔΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΕΝΟΣ ΑΛΛΟΥ

4:

4.1 ΟΤΑΝ Η ΥΛΗ ΠΑΥΕΙ ΝΑ ΥΠΑΚΟΥΕΙ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

4.2 ΣΧΗΜΑΤΑ ΡΗΞΗΣ

5:

5.1 Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ, ΙΧΝΟΣ, ΛΕΙΨΑΝΟ

5.2 ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΗΤΑΝ, ΤΟ ΕΙΝΑΙ, ΚΑΙ ΤΟ ΘΑ

6:

6.1 ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ, ΤΟ ΑΠΟΘΕΜΑ, ΤΟ ΠΕΡΙΣΣΕΥΜΑ

6.2 Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

7: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

8: ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

9: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1: ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα ερευνητική εργασία πραγματεύεται το ερείπιο ως χωρική συνθήκη που αναδεικνύει τη ρήξη μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και προσδοκώμενου μέλλοντος. Αντί να προσεγγίζεται ως παθητικό κατάλοιπο ή ως σταθερό ιστορικό τεκμήριο, το ερείπιο νοείται ως ενεργός χώρος, μέσα στον οποίο ο χρόνος βιώνεται μη γραμμικά και η ύλη παραμένει σε κατάσταση μετασχηματισμού. Η έρευνα υποστηρίζει ότι η εμπειρία του ερειπίου συγκροτείται μέσα από τη σχέση του υποκειμένου με τον χώρο, ενεργοποιώντας μηχανισμούς μνήμης και φαντασίας. Το ερείπιο, λειτουργεί έτσι ως πεδίο προβολής τόσο του παρελθόντος όσο και ανεκπλήρωτων ή φαντασιακών μελλόντων, καθιστώντας τη χωρική εμπειρία ανοιχτή, ασταθή και πολλαπλή.

Μέσα από αυτή τη σκοπιά, το ερείπιο προτείνεται ως χώρος δυνατοτήτων, όπου η χρήση, η ερμηνεία και η καθημερινή πρακτική του ανθρώπου μπορούν να επανανοηματοδοτήσουν τον χώρο.

αυτό το έργο υπάρχει
χάρη σε συναντήσεις, αποστάσεις
και τον χρόνο ανάμεσά τους
| στους ανθρώπους μου |

1: ABSTRACT

The present research examines the ruin as a spatial condition that reveals the rupture between past, present, and anticipated future. Rather than approaching the ruin as a passive remnant or a fixed historical artifact, it is understood as an active space, within which, time is experienced non-linearly and matter remains in a constant state of transformation.

The research argues that the experience of the ruin is constituted through the relationship between the subject and space, activating mechanisms of memory and imagination. In this way, the ruin functions as a field of projection for both the past and unrealized or imaginary futures, rendering spatial experience open, unstable, and multiple.

From this perspective, the ruin is proposed as a space of potentiality, where use, interpretation, and everyday human practice can re-signify space beyond predetermined meanings.

2: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιλογή του ερειπίου ως αντικειμένου έρευνας προκύπτει από τη διαρκή παρουσία του στον σύγχρονο χώρο και από την αμφίσημη θέση που κατέχει μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Τα ερείπια δεν αποτελούν μόνο υλικά κατάλοιπα ιστορικών, οικονομικών ή κοινωνικών διαδικασιών, αλλά χωρικές καταστάσεις που συνεχίζουν να υφίστανται, να επηρεάζουν και να ενεργοποιούν την ανθρώπινη εμπειρία. Παρά τη συχνή τους αντιμετώπιση ως προβλήματα προς διαχείριση ή αποκατάσταση, τα ερείπια συγκροτούν χώρους ιδιαίτερης έντασης, στους οποίους η φθορά, η ασυνέχεια και η εγκατάλειψη συνυπάρχουν με νέες μορφές χρήσης και νοηματοδότησης. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει το ερείπιο όχι ως παθητικό αντικείμενο, αλλά ως ενεργό χωρικό φαινόμενο.

Κεντρικό ερώτημα της έρευνας αποτελεί το πώς το ερείπιο βιώνεται και νοηματοδοτείται από το υποκείμενο. Πώς ο χρόνος, η μνήμη και η φαντασία συγκροτούν την εμπειρία του ερειπίου. Πώς διαφορετικές κατηγορίες ερειπίων παράγουν διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης και σχέσης με τον χώρο. Η εργασία διερευνά τα παραπάνω ερωτήματα επιχειρώντας να συνδέσει θεωρητικές έννοιες με συγκεκριμένες χωρικές μορφές, αναδεικνύοντας τη σχέση μεταξύ υλικής φθοράς και βιωματικής εμπειρίας.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε βασίζεται στη θεωρητική και εννοιολογική ανάλυση, αντλώντας έννοιες από τη φιλοσοφία και την αρχιτεκτονική θεωρία. Μέσα από τη μελέτη επιλεγμένων θεωρητικών κειμένων και εννοιών, η έρευνα δημιουργεί ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που επιτρέπει την κατανόηση του ερειπίου τόσο ως υλικής κατάστασης όσο και ως εμπειρικού φαινομένου. Η ανάλυση δεν αποσκοπεί στη δημιουργία τυπολογιών με αυστηρά κανονιστικό χαρακτήρα, αλλά στη διαμόρφωση ενός θεωρητικού πλαισίου μέσα στο οποίο μπορούν να αναγνωστούν διαφορετικές χωρικές συνθήκες και εμπειρίες.

Η εργασία αναπτύσσεται σε τέσσερις ενότητες που ακολουθούν μια λογική μετάβαση από το θεωρητικό υπόβαθρο προς τη βιωματική και πρακτική διάσταση του ερειπίου. Αρχικά, διερευνώνται βασικές έννοιες όπως ο χρόνος, η αντίληψη, η εντροπία και η σχέση μνήμης και φαντασίας, οι οποίες συγκροτούν το εννοιολογικό πλαίσιο της έρευνας. Στη συνέχεια, αναλύεται η έννοια του ερειπίου και εξετάζονται επιλεγμένες κατηγορίες ερειπίων με βάση τα χωρικά τους χαρακτηριστικά και την σχέση που αναπτύσσουν με το υποκείμενο. Η τρίτη ενότητα επικεντρώνεται στο υποκείμενο και στους μηχανισμούς που ενεργοποιεί για την αναβίωση του. Τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με μια προσέγγιση των ζητημάτων του αρχείου, του αποθέματος και της μεταχείρισης των ερειπίων, θέτοντας ερωτήματα γύρω από τη διατήρηση, την αποκατάσταση και την επανανοηματοδότηση τους στο σύγχρονο πλαίσιο.

Η πρώτη ενότητα θέτει το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας, διερευνώντας τις έννοιες του χρόνου, της αντίληψης, της εντροπίας, της μνήμης και της φαντασίας ως αλληλένδετες παραμέτρους της χωρικής εμπειρίας. Ο χρόνος δεν προσεγγίζεται ως ουδέτερη και μετρήσιμη διάσταση, αλλά ως βιωματική συνθήκη που εγγράφεται στην ύλη και στη συνείδηση του υποκειμένου. Μέσα από αυτή την οπτική, η αντίληψη αναδεικνύεται ως χρονική διαδικασία, ενώ η εντροπία εισάγει την έννοια της φθοράς, της μεταβολής και της μη αναστρεψιμότητας. Η μνήμη και η φαντασία λειτουργούν ως μηχανισμοί που διαμεσολαβούν το παρελθόν, το παρόν και το ενδεχόμενο μέλλον, συγκροτώντας το έδαφος πάνω στο οποίο θα κατανοηθεί, στις επόμενες ενότητες, το ερείπιο ως χωρική και νοηματική κατάσταση.

3.1: ΟΥΤΕ ΣΤΙΓΜΙΑΙΟΣ,

ΟΥΤΕ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΙΚΟΣ

Ο χρόνος αποτελεί αφετηρία της διερεύνησης της έννοιας του ερειπίου. Δεν αποτελεί απλά ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίσσεται η ύλη, αλλά είναι η δύναμη, που την φθείρει, την αλλοιώνει, την μετασχηματίζει, ο μάρτυρας της χρονικότητας, της απώλειας, της διάρκειας. Για να μπορέσει, επομένως, να γίνει κατανοητή η έννοια του ερειπίου, ως εμπειρία, μορφή και μνήμη, διερευνάται ο χρόνος, όχι τόσο ως φυσικό φαινόμενο, αλλά ως βιωματική εμπειρία, έχοντας ως κέντρο το υποκείμενο. Στο πλαίσιο αυτό, η προσέγγιση του γίνεται με βάση τον Henri Bergson, στον βαθμό που αυτή καθίσταται γόνιμη για την κατανόηση του ερειπίου ως χωρικής εμπειρίας.

Η έννοια του χρόνου απασχόλησε την ανθρώπινη σκέψη από τις απαρχές της αρχαιότητας. Ο χρόνος, όπως γίνεται αντιληπτός στην καθημερινή εμπειρία, ορίζεται ως η διάσταση στην οποία πραγματοποιείται η ακαθόριστη εξέλιξη της ύπαρξης και των γεγονότων. Είναι «η διάσταση μέσα στην οποία τα γεγονότα μπορούν τοποθετηθούν από το παρελθόν, μέσω του παρόντος, προς το μέλλον».⁰¹ Από τον Νεύτωνα, που τον περιέγραψε ως απόλυτο και ομοιογενές μέγεθος, «ρέον αδιατάρακτα από μόνο του»⁰², έως τον Αϊνστάιν όπου ο χρόνος παύει να είναι σταθερός και συνδέεται άρρηκτα με τον χώρο⁰³ (Θεωρία της Σχετικότητας), η επιστήμη επιχειρεί να αποδώσει στον χρόνο μια μαθηματική υπόσταση. Ωστόσο, η σύλληψη του χρόνου ως ποσοτικού μεγέθους δεν επαρκεί για να απαντήσει πώς βιώνεται ο χρόνος από το υποκείμενο, ούτε πώς αποτυπώνεται στις μορφές του χώρου.

Ο χρόνος, δεν αποτελεί απλώς μια γραμμική διάταξη γεγονότων. Αντίθετα, ενσωματώνεται στις εμπειρίες του υποκειμένου, αποκτά πάχος, διάρκεια, και κυρίως αφήνει ίχνη. Τον ανθρωποκεντρικό αυτόν χαρακτήρα επιχειρήσε να του αποδώσει ο Henri Bergson, ανατρέποντας την θεωρία του Αϊνστάιν, θεωρώντας πως ο χρόνος είναι κάτι πολύ μεγαλύτερο από αυτό που μετράνε τα ρολόγια, και από απλά μια ψευδαίσθηση (όπως ακράδαντα πίστευε ο Αϊνστάιν). Ο Bergson διακρίνει τον μετρήσιμο, ποσοτικό χρόνο (ο χρόνος της επιστήμης) από την διάρκεια-durée (ποιοτικός χρόνος). Ο χρόνος είναι ένα κινούμενο παρόν, είναι μια ροή που δεν μπορεί να διασπαστεί χωρίς να αλλοιωθεί. Η durée είναι ο εσωτερικός ρυθμός της ύπαρξης, το είναι του υποκειμένου, το αδιάκοπο πέρασμα από γεγονός σε γεγονός, όπου το παρελθόν εμμένει μόνιμα μέσα στο παρόν και το μεταλλάσσει.⁰⁴ Η διάρκεια αυτή είναι βιωματική καθώς ο χρόνος δεν βιώνεται με την νόηση αλλά με το σώμα. Η νοημοσύνη, χωροποιεί τον χρόνο για να τον μετρήσει, τον τεμαχίζει για να μπορέσει να τον διαχειριστεί.⁰⁵ Όμως έτσι τον χάνει. Μόνο η διαισθητική εμπειρία (intuition) μπορεί να τον συλλάβει, γιατί δεν παρατηρεί την ζωή απέξω, ζει

01 "Time," Stanford Encyclopedia of Philosophy, first published 2002; substantive revision 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/time/>

02 Isaac Newton, *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (London: Joseph Streater, 1687), Book I, Scholium.

03 Albert Einstein, *Relativity: The Special and the General Theory*, trans. Robert W. Lawson (New York: Henry Holt, 1916), 37–38.

04 Henri Bergson, *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, trans. F. L. Pogson (Mineola, NY: Dover Publications, 2001), 100–108.

05 Bergson, *Creative Evolution*, Translated by Arthur Mitchell. (New York: Henry Holt, 1911), 15–18.

μέσα της.⁰⁶ Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν είναι παρατηρητής του χρόνου, είναι ο ίδιος η ζώσα ροή του. Η ζωή δεν εκτυλίσσεται ως μια διαδοχή απομονωμένων στιγμών, αλλά ως συσσωρευση διάρκειας. Κάθε παρόν κουβαλά το παρελθόν ως μνήμη, και ταυτόχρονα ανοίγεται προς το μέλλον. Το παρελθόν, επομένως, δεν είναι πίσω μας, εμμένει εντός μας ενεργό και μεταλλασσόμενο σε κάθε νέα στιγμή. Εφόσον το παρελθόν δεν χάνεται αλλά διαρκεί, μπορεί να αναδυθεί ξανά, να ανακληθεί, να αναβιώσει, να ξαναφανταστεί, και το ερείπιο αποτελεί αυτή την κατάσταση της διάρκειας: μια ύλη που το παρελθόν επιμένει μέσα στο παρόν.

Η σκέψη του Bergson οδηγεί σε μια μετάφραση της αντίληψης ως πράξης χρονικότητας. Η εμπειρία, δεν συγκροτείται από διακριτές στιγμές, αλλά από συνεχή ροή που εκτείνεται μέσα στον χρόνο⁰⁷. Η αντίληψη λοιπόν, δεν είναι μια φωτογραφική καταγραφή αλλά μια συνεχής σύνθεση, μια συνεχής συνείδηση του γίνεσθαι. Το υποκείμενο δεν καταγράφει παθητικά, αλλά συγκρατεί, απομονώνει, και ερμηνεύει φευγαλέες όψεις του πραγματικού. Είναι επομένως μια ενεργός πράξη η οποία περιέχει ένα υπόστρωμα μνήμης (το παρελθόν που επιμένει) και μια προβολή προς το μέλλον⁰⁸. Αν ο χρόνος είναι διάρκεια, η αντίληψη, τότε, είναι η ενσώματη εμπειρία αυτής της διάρκειας. Αυτή η δυναμική προσέγγιση της αντίληψης συνδέεται με την φαινομενολογία του Maurice Merleau-Ponty, ο οποίος επαναπροσδιορίζει τη σχέση του σώματος με τον χώρο και τον χρόνο. Για τον Merleau-Ponty, η αντίληψη δεν είναι γνωστική διαδικασία ή ψευδαίσθηση των αισθήσεων, είναι η πρωταρχική μας επαφή με τον κόσμο, η οποία προϋπάρχει πριν από κάθε σκέψη⁰⁹. Το σώμα δεν είναι «όργανο» που μεταφέρει πληροφορίες στην συνείδηση, αλλά το ίδιο το υποκείμενο. Μέσω του σώματος, ο χρόνος και ο χώρος βιώνονται ως παρουσία και η συνείδηση «συντίθεται» από τον ρυθμό των αισθήσεων, των κινήσεων, της αναπνοής¹⁰. Όλα αυτά αποτελούν χρονικές εκφάνσεις της αντίληψης και λειτουργούν ως μετρικά στοιχεία μιας εσωτερικής χρονικότητας. Ο χώρος αποκαλύπτεται μέσα στον χρόνο, όπως και ο χρόνος αποτυπώνεται μέσα στον χώρο, που σημαίνει ότι ο χώρος δεν παρουσιάζεται ολόκληρος αλλά αποκαλύπτεται σταδιακά, καθώς το σώμα κινείται και τον κατοικεί. Το υποκείμενο και ο χώρος δεν βρίσκονται σε σχέση παρατήρησης, αλλά σε σχέση αμοιβαίας συμπλοκής. Στην αρχιτεκτονική εμπειρία, αυτό σημαίνει ότι το κτίριο, ο τόπος, το ερείπιο, δεν γίνονται αντιληπτά ως αντικείμενα, αλλά ως διαδοχικές χρονικές εμπειρίες, που αφορούν το κινούμενο και αισθανόμενο σώμα. Ο Juhani Pallasmaa, υποστηρίζει ότι η αληθινή εμπειρία του χώρου, είναι πολυαισθητηριακή και χρονική. «Η αρχιτεκτονική είναι η τέχνη του χρόνου τόσο όσο και του χώρου»¹¹ καθώς ο χώρος αποκαλύπτεται σταδιακά, μέσα στην διάρκεια της κίνησης του σώματος, γιατί ο χρόνος της περιήγησης είναι που του δίνει μορφή. Έτσι η αντίληψη γίνεται το σημείο συνάντησης του χρόνου, του χώρου και του σώματος.

“Duration is the continuous progress of the past which gnaws into the future and which swells as it advances.”

-Henri Bergson

06 Henri Bergson, *An Introduction to Metaphysics*, trans. T. E. Hulme (New York: G. P. Putnam's Sons, 1912), 31–35.

07 Henri Bergson, *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*, trans. F. L. Pogson (Mineola, NY: Dover Publications, 2001), 100–108.

08 Henri Bergson, *Matter and Memory*, trans. Nancy M. Paul and W. Scott Palmer (New York: Zone Books, 1991), 133–140.

09 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, trans. Donald A. Landes (London: Routledge, 2012), 17–22.

10 Το ίδιο, 161–167.

11 Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*, 3rd ed. (Chichester: Wiley, 2012), 41.

3.2: ΜΕΤΑ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΗΣ ΜΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Η εμπειρία του χρόνου, όπως αναπτύχθηκε παραπάνω, είναι εμπειρία διάρκειας, μια συνεχής ροή που περιέχει μεταβολή. Ο χρόνος, στην πραγματικότητα, δεν κυλά χωρίς ίχνος, αφήνει πίσω του φθορά, τη σταδιακή διάλυση της μορφής, το πέρασμα από την τάξη στην αταξία. Η εντροπία αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο η φθορά καθίσταται αντιληπτή. Η έννοια της εντροπίας προέρχεται από την θερμοδυναμική, όπου περιγράφει το μέτρο της άχρηστης ή διεσπαρμένης ενέργειας που δεν μπορεί να παράγει έργο σε ένα θερμοδυναμικό σύστημα όταν αυτό εξελίσσεται προς κατάσταση αταξίας¹² και κατ' επέκταση τη διαδικασία κατά την οποία η ενέργεια ενός συστήματος τείνει προς την εξίσωση και την απώλεια οργάνωσης¹³. Είναι ο δείκτης της μη ανατρεψιμότητας του χρόνου. Τον 20ο αιώνα, η εντροπία έπαψε να είναι μόνο επιστημονικός όρος και αποτέλεσε μεταφορά του νοήματος της φθοράς. Ο Robert Smithson, περιγράφει τον κόσμο ως μια ανοιχτή διαδικασία αποσύνθεσης, όπου κάθε μορφή, οδηγείται αναπόφευκτα στην διάλυση¹⁴. Η έννοια της εντροπίας, πέρα από την θεωρητική της προσέγγιση: το βέλος που δείχνει ότι κάθε διαδικασία προχωρά προς την φθορά, υποδηλώνει πως τίποτα δεν μένει αμετάβλητο, και αυτή η αδυναμία της διάρκειας να παραμείνει ίδια αποτελεί το κατεξοχήν γνώρισμα της ζωής. Η φθορά, επομένως, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο χρόνος χωροποιείται. Από αυτή την άποψη, κάθε υλικό αντικείμενο, κάθε αρχιτεκτονική μορφή, φέρει μέσα της έναν βαθμό εντροπίας, ένα ποσοστό εσωτερικής διάλυσης που είναι ταυτόχρονα και η απόδειξη της ύπαρξής της. Για εκείνον, η εντροπία δεν είναι τραγωδία, αλλά συνθήκη ύπαρξης. Η φυσική κατάσταση της τέχνης και του χώρου, όπου η τάξη και η αταξία συνυπάρχουν¹⁵. Το «μοναδικό έργο» γίνεται «τοπίο μετασχηματισμού».

Η εντροπία μπορεί έτσι να διαβαστεί ως ποιητική του χρόνου: μια αρχή που υπενθυμίζει ότι κάθε μορφή περιέχει ήδη το τέλος της. Ο αρχιτεκτονικός χώρος, όταν παύει να κατοικείται, δεν πεθαίνει, επιστρέφει στη φυσική του διαδικασία. Οι τοίχοι που διαβρώνονται, το φως που εισχωρεί μέσα από τα ανοίγματα, η σκόνη, τα ίχνη υγρασίας, δεν αποτελούν καταστροφή αλλά αποκάλυψη της διαρκείας. Όπως σημειώνει ο φυσικός Ilya Prigogine, η εντροπία δεν είναι μόνο αποσύνθεση, αλλά και δημιουργία νέων μορφών, η αταξία μπορεί να γεννήσει νέα τάξη¹⁶. Μέσα στη φθορά ο χώρος αποκτά βάθος, μνήμη, παλμό. Η εντροπία δεν είναι απώλεια αλλά αποκάλυψη. Εκεί όπου η μορφή αποσυντίθεται, ο χρόνος καθίσταται ορατός. Το ερείπιο λειτουργεί ως φυσική ενσάρκωση αυτής της αρχής, ένας τόπος όπου η τάξη διαλύεται, αλλά η μνήμη επιμένει. Όπως σημειώνει ο John Ruskin, το κτίριο φέρει την ευγένειά του όχι στην τελειότητά του, αλλά στην ικανότητά του να «δέχεται τον χρόνο πάνω του», να αποτυπώνει την ανθρώπινη παρουσία και την απουσία¹⁷. Η

12 «Εντροπία.» Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, τελευταία πρόσβαση 11 Νοεμβρίου 2025, https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/recent/triantafyllides/search.html?q=εντροπία.

13 Rudolf Clausius, *The Mechanical Theory of Heat* (London: Macmillan, 1879), 35–38.

14 Robert Smithson, "Entropy and the New Monuments," *Artforum* 4, no. 10 (June 1966): 26–31.

15 Το ίδιο, 29

16 Ilya Prigogine, *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences* (San Francisco: W. H. Freeman, 1980), 93–101.

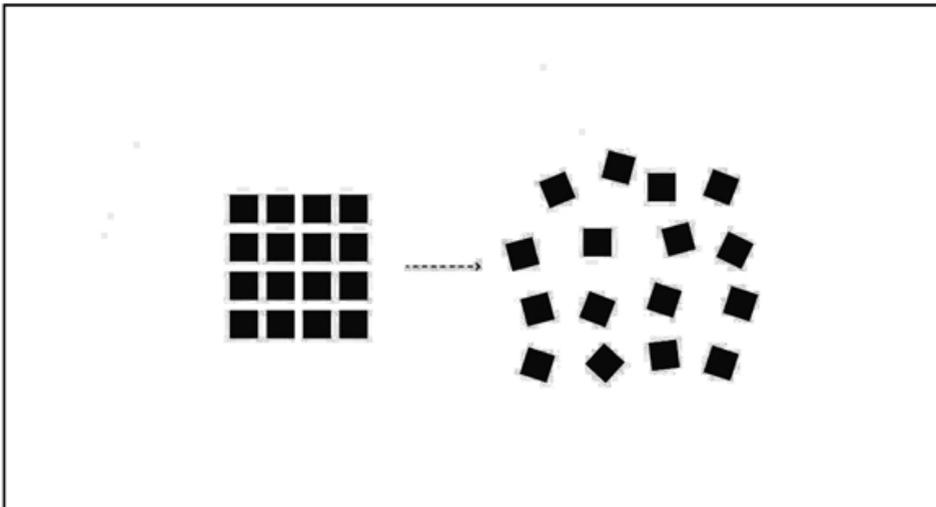
17 John Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture* (London: Smith, Elder & Co., 1849), 227–230.

φθορά γίνεται αισθητική εμπειρία και η ύλη μέσο αφήγησης του χρόνου.

***Robert Smithson**, The Environmental Entropy

***Εντροπία:** Από την τάξη, στην αταξία

3.3: Η ΑΙΦΝΙΔΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΕΝΟΣ ΑΛΛΟΥ

Η μη αναστρεψιμότητα που εισάγει η εντροπία μετατοπίζει την κατανόηση του χρόνου από την αντικειμενική του διάσταση στη βιωματική του εμπλοκή με το υποκείμενο. Ο χρόνος, πέρα από τη φθορά της ύλης, εγγράφεται στην εμπειρία ως αίσθηση απώλειας και διάρκειας, μετατοπίζοντας την αντίληψη του χώρου από μια ουδέτερη συνθήκη σε βιωματικό πεδίο. Σε αυτό το σημείο, η μνήμη και η φαντασία αναδύονται όχι ως αφηρημένες νοητικές λειτουργίες, αλλά ως ενεργές διεργασίες μέσα από τις οποίες ο χρόνος αποκτά μορφή, διάρκεια και νόημα. Η μνήμη αποτελεί έναν από τους τρόπους με τους οποίους ο χρόνος ενσωματώνεται στην ανθρώπινη εμπειρία, ενώ η φαντασία επιτρέπει τη σύμπλεξη διαφορετικών χρονικών στρωμάτων, υπερβαίνοντας τη γραμμική τους διαδοχή.

Η θεωρία του Πλάτωνα περί της ανάμνησης, σύμφωνα με την οποία το παρελθόν δεν χάνεται πραγματικά, αλλά υπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση και επανέρχεται στο παρόν ως αλήθεια που υπάρχει ήδη μέσα μας¹⁸, υποδεικνύει πως ο άνθρωπος δεν θυμάται επειδή αναζητά το παρελθόν, αλλά επειδή το παρελθόν επιμένει ήδη μέσα του. Στο *Matter and Memory*, ο Bergson μιλάει για διάκριση της μνήμης, στη «μνήμη-συνήθεια» (*mémoire-habitude*) και στην «καθαρή μνήμη» (*mémoire pure*)¹⁹. Η μνήμη-συνήθεια αφορά την αυτοματοποιημένη επανάληψη που έχει εγγραφεί στο σώμα. Μια μορφή πρακτικής μνήμης, η οποία σχετίζεται με δεξιότητες, κινήσεις και έξεις. Δεν ανακαλεί εικόνες του παρελθόντος, αλλά ενσαρκώνεται ως καθημερινή λειτουργία. Η καθαρή μνήμη, είναι η μνήμη των εικόνων, των γεγονότων και των εμπειριών, μια μνήμη που δεν αποσκοπεί σε δράση, αλλά διατηρεί το παρελθόν ως παρελθόν²⁰. Η καθαρή μνήμη επιτρέπει στο υποκείμενο να βιώσει την διάρκεια, καθώς διατηρεί μέσα της όλες τις προηγούμενες στιγμές χωρίς να τις αντικαθιστά με συνήθειες. Το παρελθόν δεν μετατρέπεται σε μηχανισμό (όπως στην μνήμη-συνήθεια), αλλά μένει διαθέσιμο ως φάσμα εικόνων που μπορούν να ανακληθούν, να μετασχηματιστούν, να συνδεθούν με το παρόν και να λειτουργήσουν ως βάση της φαντασίας²¹.

Η σχέση της μνήμης με τον χώρο είναι θεμελιώδης. Κάθε μνήμη ενεργοποιείται μέσα από ένα αισθητηριακό ή χωρικό ίχνος. Η αρχιτεκτονική εμπειρία γίνεται έτσι από τα πρωταρχικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία ο χρόνος αποκτά υλική υπόσταση. Η μνήμη είναι βαθιά ενσώματη και διαμορφώνεται από την μεσολάβηση των αισθήσεων, από την κίνηση στον χώρο και από τον τρόπο με τον οποίο το σώμα «θυμάται» όσα έχει κατοικήσει²². Η φαινομενολογική προσέγγιση αυτής της χωρικής μνήμης δείχνει ότι το παρελθόν εγγράφεται στα σώματα και στους χώρους μέσω της διάρκειας. Το παρόν δεν είναι ποτέ «καθαρό», περιέχει στρώματα εμπειρίας που επανενεργοποιούνται κάθε φορά που αναγνωρίζουμε έναν τόπο ή μια χειρονομία. Στο αρχιτεκτονικό

¹⁸ Πλάτων, Πλάτων. Μένανδρος. Φαίδων. Φίληβος. Μετάφραση και σχόλια Ι. Θεοδωρακόπουλου. (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλου, 2004), για τη θεωρία της Ενάμνησης.

¹⁹ Henri Bergson, *Matter and Memory*, Translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer. (New York: Zone Books, 1991.)87-94.

²⁰ Το ίδιο, 133-142.

²¹ Το ίδιο, 150-158.

²² Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*. Translated by Donald A. Landes. (London: Routledge, 2012.)

πεδίο, αυτό σημαίνει, ότι κανένας χώρος δεν γίνεται αντιληπτός ως ουδέτερος, ακόμη και ένας εγκαταλελειμμένος τόπος φέρει επιγραφές χρήσης, ίχνη, εντάσεις που ενεργοποιούν μνημονικές και φαντασιακές διεργασίες. Έτσι, ο χώρος δεν φέρει μνήμες επειδή έχει ένα παρελθόν, αλλά επειδή οργανώνει τρόπους πρόσληψης του χρόνου. Το ίδιο βλέπουμε και στον συλλογικό τόμο “Χωρικές αφηγήσεις της μνήμης”, όπου η μνήμη παρουσιάζεται όχι ως σταθερή αφήγηση, αλλά ως πολλαπλότητα σχέσεων ανάμεσα σε σώμα, τόπο και ιστορικό υπόστρωμα. Η μνήμη του σώματος και η μνήμη της πόλης γίνονται δύο αλληλεπικαλυπτόμενες επιφάνειες: ο αστικός χώρος καταγράφει τα ίχνη των βιωμάτων και, ταυτόχρονα, τα βιώματα προσδίδουν νόημα στον χώρο²³. Αυτή η αμφίδρομη σχέση ενισχύει την ιδέα ότι η μνήμη είναι πράξη χωρικής τοποθέτησης, διαμορφώνει το πού στεκόμαστε και πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Αυτή η βιωματική διάσταση της μνήμης εμπλουτίζεται μέσα από θεωρήσεις, που περιγράφουν τα “περιβάλλοντα μνήμης” μέσα από το έργο του Anselm Kiefer ως τοπία στα οποία το παρελθόν δεν αναπαρίσταται, αλλά υλικά επιμένει μέσα από την πυκνότητα των υλικών, την υγρασία, την υφή της επιφάνειας²⁴. Εδώ η μνήμη δεν αφορά μόνο το περιεχόμενο αλλά και την αισθητηριακή ατμόσφαιρα, το ερέθισμα που επιτρέπει στο παρελθόν να “επιστρέψει” δεν είναι διανοητικό αλλά απτικό, φωτογραφικό, υλικό.

Η χρονικότητα της μνήμης δεν περιορίζεται όμως στη διατήρηση. Κάθε μνημονική ανάκληση εμπειρείας ήδη μια δημιουργική πράξη. Το παρελθόν δεν αναδύεται ως σταθερή εικόνα, ανασυντίθεται. Η μνήμη λειτουργεί θραυσματικά, κρύβει κενά, και αυτά τα κενά τα γεμίζει η φαντασία. Μέσα από αυτήν την αλληλεπίδραση αναδύεται ένα ιδιαίτερο είδος χωρικής εμπειρίας, ο τόπος δεν αποκαλύπτεται απλώς όπως είναι, αλλά όπως τον αναπλάθει το φαντασιακό μας σύστημα με βάση το απόθεμα των μνημών μας²⁵. Στις περιγραφές της ακούσιας ανάμνησης, η σχέση μνήμης και φαντασίας παρουσιάζεται ως ενιαία διαδικασία: μια υλική λεπτομέρεια, ανοίγει δρόμο σε εικόνες που δεν υπήρχαν πριν²⁶. Δεν πρόκειται για πιστή αναβίωση αλλά για αναδημιουργία, όπου το υποκείμενο συνδέει εσωτερικούς και εξωτερικούς χρόνους. Η φαντασία λειτουργεί ακριβώς σε αυτό το ενδιάμεσο: παράγει εικόνες που δεν είναι πιστή αναπαραγωγή του παρελθόντος αλλά αποτέλεσμα της συνάντησης του αισθητού με το απωθημένο. Η μνήμη γίνεται τότε ένας τρόπος “χωρικής επέκτασης” του παρελθόντος μέσα στο παρόν, και η φαντασία το μέσο με το οποίο αυτή η επέκταση αποκτά μορφή.

Η αρχιτεκτονική εμπειρία του ερειπίου καθιστά αυτές τις σχέσεις ιδιαίτερα ορατές. Το ερείπιο δεν διασώζει την πλήρη μορφή του παρελθόντος, τη διαλύει. Αλλά μέσα ακριβώς από αυτή τη φθορά, ενεργοποιεί τη μνήμη και τη φαντασία: αποκαλύπτει μόνο «ό,τι μένει», και αφήνει στο υποκείμενο να ανασυνθέσει «ό,τι λείπει». Η μνήμη προσφέρει το παρελθοντικό υπόστρωμα, η φαντασία συμπληρώνει με πιθανές εκδοχές, και το ερείπιο γίνεται έτσι τόπος όπου ο χρόνος δεν παρουσιάζεται ως γραμμική συνέχεια αλλά ως συνάντηση διαφόρων στρωμάτων διάρκειας. Το παρελθόν «επιμένει» στη φθορά, και το παρόν το αναδιαμορφώνει μέσω της φαντασιακής προβολής. Στον βαθμό που η μνήμη προϋποθέτει τη φαντασία, και η φαντασία προϋποθέτει τη

23 Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «Η Θεσσαλονίκη στη λογοτεχνία», στο Χωρικές Αφηγήσεις της Μνήμης (Αθήνα: Πλέθρον, 2021), 29-39.

24 Σάσα Λαδά, «Αποτυπώματα κειμένων και περιβάλλοντα μνήμης Anselm Kiefer», στο Χωρικές Αφηγήσεις της Μνήμης (Αθήνα: Πλέθρον, 2021), 41-52.

25 Henri Bergson, *Matter and Memory*. Translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer. (New York: Zone Books, 1991.)

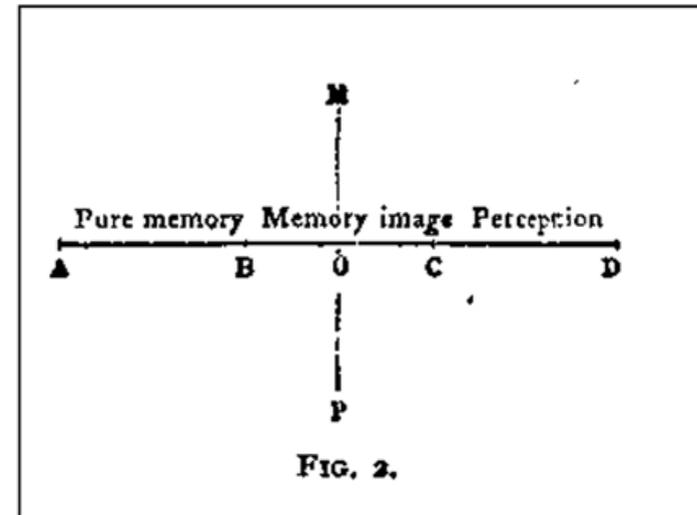
26 Marcel Proust, *À la recherche du temps perdu*. (Paris: Gallimard, 1913-1927.)

**“Pure perception, in fact,
exists only in theory; what
we perceive is already
impregnated with memory.”**

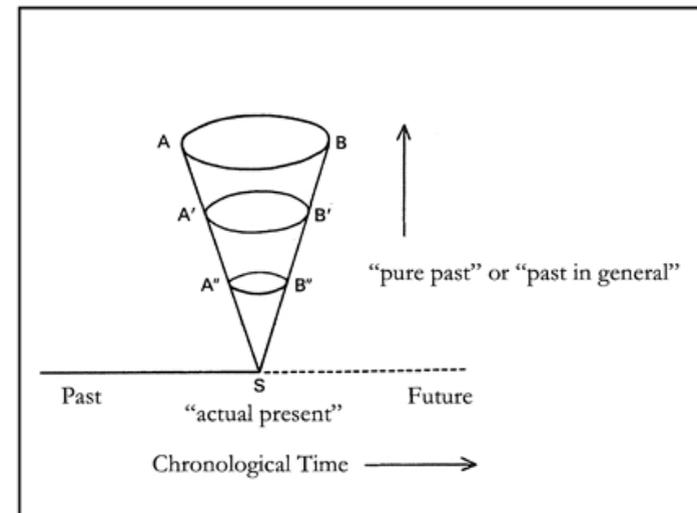
-Henri Bergson

μνήμη, τα ερείπια προσφέρουν ένα ιδανικό πεδίο συνάντησης των δύο: είναι ταυτόχρονα ίχνη και δυνατότητες, παραμένοντα θραύσματα και προεκτάσεις προς το μέλλον. Αν η εντροπία δείχνει τη φθορά της ύλης, η μνήμη και η φαντασία δείχνουν την αντοχή της εμπειρίας: την ικανότητα του χρόνου να αναγεννάται νοηματικά στο βλέμμα του υποκειμένου.

***Henri Bergson**, Matter and Memory

***Gilles Deleuze**, the notion of the “past in general” or the “pure past,”

4.1: ΟΤΑΝ Η ΥΛΗ ΠΑΥΕΙ ΝΑ ΥΠΑΚΟΥΕΙ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ

Η δεύτερη ενότητα εστιάζει στο ίδιο το ερείπιο ως αντικείμενο μελέτης, επιχειρώντας μια εννοιολογική και τυπολογική προσέγγιση της ύπαρξής του. Το ερείπιο εξετάζεται όχι απλώς ως κατάλοιπο του παρελθόντος, αλλά ως χωρική κατάσταση που παράγεται μέσα από διαδικασίες εγκατάλειψης, ασυνέχειας και αδράνειας, και που παρεμβάλλεται ενεργά στον αστικό και κοινωνικό ιστό. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσεται μια διάκριση κατηγοριών ερειπίων, με βάση τη λειτουργία, και τις ιστορικές συνθήκες που τα διαμόρφωσαν. Η ενότητα αυτή προετοιμάζει το έδαφος για τη μετάβαση από το ερείπιο ως αντικείμενο προς το ερείπιο ως βιωμένη εμπειρία.

Η έννοια του ερειπίου ορίζεται μεταξύ άλλων ως «χαρακτηρισμός κτίσματος, ιδίως κτιρίου, που έχει υποστεί πολύ μεγάλες φθορές και βρίσκεται σε πολύ κακή κατάσταση», καθώς επίσης «ό,τι έχει απομείνει από την καταστροφή ενός ή περισσότερων κτισμάτων», αλλά και μεταφορικά «για πρόσωπο που χαρακτηρίζεται από μεγάλη σωματική, πνευματική, ή ψυχική κατάπτωση»²⁷. Το ερείπιο δεν αποτελεί απλώς το υπόλειμμα ενός κτίσματος, είναι μια κατάσταση του χώρου στην οποία ο χρόνος έχει αφήσει ορατό το πέρασμά του. Δεν ορίζεται μόνο από την υλική του φθορά, αλλά από την διακοπή της αρχικής του λειτουργίας, από την απώλεια της χρήσης και από την μετατόπισή του σε μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ παρουσίας και απουσίας. Βρίσκεται σε μια μεταβατική ζώνη: δεν ανήκει στο παρελθόν καθώς συνεχίζει να υφίσταται ως υλικό αντικείμενο, αλλά ούτε στο παρόν, καθώς η σημασία του έχει ήδη διαρραγεί. Η εννοιολογική του διάσταση είναι επομένως συνδεδεμένη με την ιδιότητά του, να φέρει μέσα του το πέρασμα του χρόνου ως ίχνος και όχι ως ολοκληρωμένη μορφή²⁸. Αυτή η ιδιότητα είναι εμφανής ήδη από τον 18ο και 19ο αιώνα, όταν το ερείπιο αρχίζει να αποκτά αισθητική υπόσταση. Η ρομαντική περίοδος αναδεικνύει το ερείπιο σε σύμβολο της φθοράς, της μελαγχολίας και της ανθρώπινης ματαιότητας²⁹. Όμως, η αισθητικοποίηση της φθοράς, δεν εξαντλεί την εννοιολογική δύναμη του ερειπίου. Η σκέψη του Agamben μπορεί να προσφέρει ένα ιδιαίτερα εύστοχο εννοιολογικό πλαίσιο για την κατανόηση του ερειπίου, παρότι ο ίδιος δεν γράφει άμεσα για την αρχιτεκτονική. Στο *The Open*, ο Agamben εστιάζει σε καταστάσεις μεταιχμιακές, σε τόπους όπου τα όρια ανάμεσα σε δύο μορφές ζωής ή δύο καθεστώτα ύπαρξης διαλύονται³⁰. Αυτή η λογική του «ανάμεσα», του *neither/nor*, είναι εξαιρετικά παραγωγική όταν εφαρμόζεται στην έννοια του ερειπίου. Το ερείπιο μπορεί να ιδωθεί ως ένας τέτοιος μεταβατικός χώρος, όπου τα δίπολα λειτουργικό/μη λειτουργικό, παρόν/παρελθόν, ζωή/αδράνεια δεν έχουν σαφή διαχωριστική γραμμή. Δεν πρόκειται για απλή μετάβαση, αλλά για συγχρόνως ανοιχτή και ασταθής κατάσταση: το ερείπιο δεν επιστρέφει ποτέ στην αρχική του χρήση, αλλά ούτε ολοκληρώνει τη διαδικασία της εξαφάνισης. Παραμένει «ανοιχτό» σε ερμηνείες, σε προβολές, σε νέες καταγραφές μνήμης. Μπορούμε να πούμε ότι το ερείπιο ενσαρκώνει αυτό που ο Agamben περιγράφει ως “zone of indistinction”: έναν τόπο στον οποίο οι κατηγορίες που συνήθως οργανώνουν τον κόσμο μας (χρήση/μη χρήση, ιστορία/ύλη) χάνουν την ακριβεία τους. Το ερείπιο, έτσι, δεν είναι απλώς αντικείμενο, είναι καθεστώσ ύπαρξης που υπονομεύει τη σταθερότητα της αρχιτεκτονικής και αποκαλύπτει την ευθραυστότητα των μορφών³¹.

Τον 20ο αιώνα, στοχαστές όπως ο Georg Simmel κατανοούν το ερείπιο όχι ως εικόνα αλλά ως ζωντανή

27 Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη), πρόσβαση 24 Φεβρουαρίου 2025, https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/.

28 Georg Simmel, “The Ruin,” in *Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics*, ed. K. H. Wolff (New York: Harper & Row, 1965), 259–266.

29 Christopher Woodward, *In Ruins* (London: Chatto & Windus, 2001), 43–52.

30 Giorgio Agamben, *The Open: Man and Animal*, trans. Kevin Attell (Stanford: Stanford University Press, 2004), 1–12.

31 Το ίδιο, σελ. 21–25

διαδικασία: η φύση και η αρχιτεκτονική συγκρούονται και παράγουν μια νέα μορφή. Το ερείπιο, δεν είναι κάτι που «καταρρέει», είναι κάτι που «επαναδιατάσσεται» μέσα από την αλληλεπίδραση φυσικών και ανθρώπινων δυνάμεων³².

Ο Walter Benjamin, του αποδίδει μια ακόμη διάσταση: το ερείπιο ως θραύσμα, ως μια μορφή που διακόπτει τη γραμμική αφήγηση της ιστορίας. Η ιστορία, για τον Benjamin, δεν παρουσιάζεται ως συνεχές, αλλά ως συρραφή από σπασμένα κομμάτια, και το ερείπιο υποδεικνύει ακριβώς αυτό: την ασυνέχεια, ένα κομμάτι που επιμένει, αλλά δεν ολοκληρώνει την αφήγηση και δεν μαρτυρεί μόνο τι υπήρξε, αλλά φανερώνει και αυτό που χάθηκε³³. Το ερείπιο αποτελεί μια μορφή που ενσαρκώνει πολλαπλές ασυνέχειες: χρονικές, λειτουργικές και χωρικές. Η χρονική ασυνέχεια αφορά τη ρήξη μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος. Το παρελθόν επιμένει μέσα του, όχι υπό μορφή οργανικής συνέχειας, αλλά ως υπόλειμμα, ως ίχνος που επανεμφανίζεται αποσπασματικά³⁴. Η φθορά λειτουργεί ως ορατή εγγραφή του χρόνου, όχι όμως ως ομοιογενής μεταβολή, αντίθετα, ο χρόνος εντυπώνεται ανισομερώς, δημιουργώντας ρωγμές, διακοπές, επιφάνειες στις οποίες η μνήμη δεν διαβάζεται ολόκληρη αλλά αναδύεται μόνο ως απομεινάρι. Η λειτουργική ασυνέχεια, αφορά τη διακοπή του αρχικού προορισμού του κτίσματος. Εκεί, η ασυνέχεια εκδηλώνεται με πιο δραστικό τρόπο, καθώς το ερείπιο δεν εξυπηρετεί πλέον τον σκοπό για τον οποίο σχεδιάστηκε. Η εγκατάλειψη σηματοδοτεί τη ρήξη ανάμεσα στο κτίσμα και τη συλλογική λειτουργία που κάποτε το νοηματοδοτούσε. Η στιγμή της εγκατάλειψης είναι η στιγμή κατά την οποία το κτίσμα εξέρχεται από το ιστορικό του πρωτόκολλο και εισέρχεται σε μια ζώνη απροσδιοριστίας³⁵, σε ένα μετέωρο καθεστώς όπου ούτε η ιστορική του ταυτότητα διατηρείται ακεράια, ούτε ενσωματώνεται πλήρως στις ανάγκες του παρόντος. Η εγκατάλειψη επιταχύνει την εντροπία, αλλά κυρίως σηματοδοτεί την απώλεια σχέσης ανάμεσα στο κτίριο και το συλλογικό του περιβάλλον. Αποτελεί την στιγμή στην οποία το κτίριο αποκτά την ποιότητα του «άλλου», γίνεται ξένο προς τον εαυτό του, αλλά διαθέσιμο στην φαντασία του υποκειμένου. Όπως έχει επισημανθεί στη θεωρία, τα ερείπια λειτουργούν ως «θραύσματα μέσα στο σώμα της πόλης», αποκαλύπτοντας το κενό ανάμεσα στις επιθυμίες της μνήμης και τις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής³⁶. Το κενό στην χρήση που δημιουργεί η εγκατάλειψη, είναι αυτό που επιτρέπει στο ερείπιο να λειτουργήσει ως τόπος προβολής, ανάκλησης ή και παρερμηνείας. Η χωρική, αφορά τη διάρρηξη της συνέχειας του αστικού ιστού. Το ερείπιο διακόπτει τη ροή του δομημένου περιβάλλοντος, αφήνοντας πίσω του κενά οικόπεδα, τυφλές όψεις, και ασαφείς μεταβάσεις ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Αυτά τα κενά δεν είναι απλώς χωρικά, αποτελούν παρεμβολές στη συλλογική εμπειρία της πόλης, σημεία όπου ο ρυθμός της καθημερινότητας επιβραδύνεται, διαταράσσεται ή μετασχηματίζεται. Η ασυνέχεια του ερειπίου δεν είναι, επομένως, μόνο κατάσταση ενός κτίσματος, αλλά γεγονός που μετασχηματίζει την πολεοδομική συνέχεια, δημιουργώντας μικρό-τοπία απομόνωσης, παύσης ή έκθεσης³⁷. Αυτές

32 Georg Simmel, "The Ruin," in *Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics*, ed. K. H. Wolff (New York: Harper & Row, 1965), 261–264.

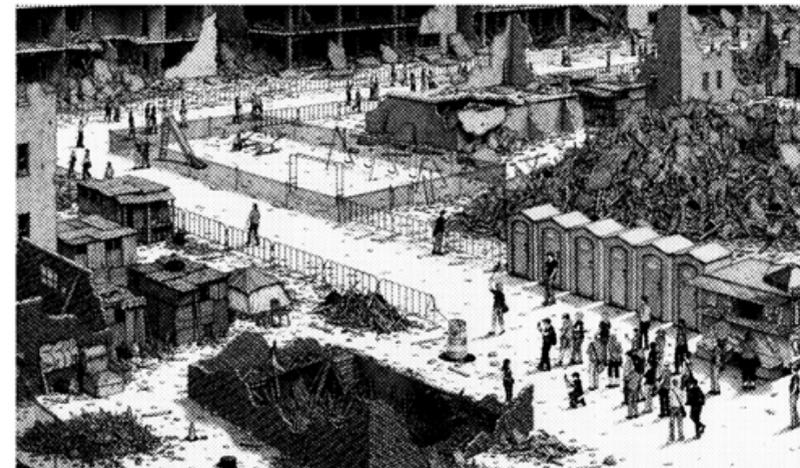
33 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, trans. Howard Eiland and Kevin McLaughlin (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 462–475.

34 Το ίδιο, σελ. 460

35 Trigg, Dylan, *The Memory of Place: A Phenomenology of the Uncanny* (Athens: Ohio University Press, 2012), 55–58.

36 Για την ερμηνεία του ερειπίου ως θραύσματος μέσα στον αστικό ιστό, βλ. Sasa Lada και Κυριακή Τσουκαλά, «Εισαγωγή», στο *Χωρικές Αφηγήσεις της Μνήμης*, επιμ. S. Lada και K. Τσουκαλά (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2017), 11–13.

37 Για τη χωρική ασυνέχεια που παράγουν τα ερείπια στις σύγχρονες πόλεις, βλ. Ignasi de Solà-Morales, *Terrain Vague* (Barcelona: Gustavo Gili, 1995), 14–22.

*Ben Tolman, "Weltschmerz" and "Ruin"

οι διακοπές στον αστικό ιστό της πόλης συχνά αναδεικνύουν την ίδια τη μνήμη της. Τα ερείπια λειτουργούν ως υλικά ίχνη αστικών στρωμάτων, αποκαλύπτοντας την πολλαπλότητα των ιστορικών χρόνων που συνυπάρχουν στον χώρο. Ορισμένοι θεωρητικοί μιλούν για την «πόλη των ασυνεχειών» ως ένα αστικό πεδίο όπου το παρελθόν δεν ενσωματώνεται ομαλά αλλά επιμένει ως τραύμα, ως υπόλειμμα ή ως εκκρεμότητα³⁸. Το ερείπιο γίνεται έτσι ένα σημείο αντίστασης στη λογική της πλήρους αστικοποίησης, ένας τόπος που μαρτυρεί τη μη-γραμμικότητα της πόλης, ένα κενό που αποκαλύπτει τη διαδικασία της λήθης και της μνήμης ως συνεχή διαπραγμάτευση.

“Ruins are the unconscious of the city.”

-Christopher Woodward

.....
³⁸ Για την πόλη των ασυνεχειών και τα ίχνη τραύματος στον αστικό χώρο, βλ. Andreas Huyssen, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory* (Stanford: Stanford University Press, 2003), 7–12.

4.2: ΣΧΗΜΑΤΑ ΡΗΞΗΣ

Το ερείπιο εκδηλώνεται μέσα από ένα ευρύ φάσμα αρχιτεκτονικών μορφών, βαθμών φθοράς και τρόπων ενσωμάτωσης στον αστικό ή εξωαστικό χώρο. Προκειμένου να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα ερείπια παράγουν μνήμη, φαντασία και εμπειρία στον παρατηρητή, κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση μιας τυπολογικής προσέγγισης, η οποία δεν αποσκοπεί σε μια εξαντλητική ταξινόμηση, αλλά σε μια κριτική επιλογή αντιπροσωπευτικών χωρικών καταστάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, επιλέγονται τρεις κατηγορίες ερειπίων, οι οποίες διαφοροποιούνται όχι μόνο ως προς τη μορφή ή τη χρήση τους, αλλά κυρίως ως προς τον τύπο της σχέσης που συγκροτούν με το υποκείμενο και τον βαθμό οικειότητας ή αποξένωσης που ενσωματώνουν: το ερείπιο-κατοικία, ως χώρος προσωπικής μνήμης και ιδιωτικής εμπειρίας, τα βιομηχανικά ερείπια, ως χώροι συλλογικής εργασιακής και κοινωνικής μνήμης, και τα ημιτελή ή ανολοκλήρωτα κτίρια (γιατίά – non finito), ως χωρικές καταστάσεις που δεν ανήκουν σε κανένα, παραμένοντας μετέωρες ανάμεσα στη χρήση και την εγκατάλειψη. Η ανάλυση των τριών αυτών κατηγοριών επιτρέπει την κατανόηση του ερειπίου όχι ως γενικής και αφηρημένης έννοιας, αλλά ως συνόλου διακριτών φαινομενολογικών και χωρικών εμπειριών, οι οποίες καθορίζουν διαφορετικούς τρόπους σχέσης με τον χρόνο, τον χώρο και την ανθρώπινη εμπειρία.

Μοντέλο κατοικίας

Το ερείπιο-κατοικία αποτελεί μια κατηγορία εγκαταλελειμμένης δομής, η οποία πολλές φορές βρίσκεται ενταγμένη μέσα στον συμπαγή ιστό των πόλεων. Προκύπτει από μακροχρόνιες διαδικασίες κοινωνικής και οικονομικής μεταβολής, όπως η αποβιομηχάνιση, η υποβάθμιση κέντρων πόλεων, η γήρανση του κτιριακού αποθέματος και η αποχώρηση κατοίκων προς τα προάστια (και το αντίστροφο)³⁹.

Από μορφολογική άποψη, τα ερείπια-κατοικίες διατηρούν την τυπολογία του μοντέλου κατοίκησης: τη διάρθρωση των δωματίων και τον διαχωρισμό ιδιωτικών-ημιιδιωτικών ζωνών⁴⁰. Η φθορά αποκαλύπτει συχνά τις κατασκευαστικές τεχνικές. Η αποκόλληση επιχρισμάτων φανερώνει την πλινθοδομή, η διάβρωση των ξύλινων στοιχείων υποδηλώνει την ύπαρξη υγρασίας, ενώ η οξειδωση μεταλλικών τμημάτων αποτυπώνει χημικές μεταβολές που μπορεί να έχουν υποστεί τα υλικά⁴¹. Η φθορά, επομένως, δεν αποτελεί απλώς απώλεια, αλλά και ανασύσταση της κατασκευαστικής ιστορίας. Σε πολεοδομικό επίπεδο, τα ερείπια-κατοικίες λειτουργούν ως ασυνέχειες στον αστικό ιστό, δημιουργώντας ασυνέχειες σε οικοδομικά τετράγωνα, ασυνέχειες στο μέτωπο του δρόμου και των όψεων και ρήξεις στην πυκνότητα του ιστού⁴². Η εγκαταλελειμμένη κατοικία λειτουργεί ως παρεμβολή μιας άλλης χρονικότητας, που δεν συγχρονίζεται με τον ρυθμό της σύγχρονης αστικής ζωής. Το κτίριο μοιάζει να επιβραδύνει τον χρόνο του περιβάλλοντος χώρου, να εισάγει μια επιβράδυνση μέσα στο συνεχώς επιταχυνόμενο αστικό γίγνεσθαι. Αυτή η απόκλιση καθιστά το

39 David Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography* (New York: Routledge, 2001), 183–195.

40 Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990), 53–66.

41 Tim Edensor, *Industrial Ruins: Spaces, Aesthetics and Materiality* (Oxford: Berg, 2005), 29–45.

42 Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, MA: MIT Press, 1960), 47–52.

ερείπιο-κατοικία ένα υλικό τεκμήριο ασυνέχειας: ένα σημείο όπου η πόλη σταματά να εξελίσσεται, όχι μόνο τεχνικά αλλά και ιδεολογικά. Βρίσκονται συχνά σε μια ενδιάμεση κατάσταση, δεν είναι ούτε ενεργά κτίρια ούτε πλήρως κατεδαφισμένα και για τον λόγο αυτό θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αδρανής μάζα. Οι ασαφείς ιδιοκτησιακές συνθήκες, η κατάρρευση των υποδομών, (ηλεκτρισμός, ύδρευση, αποχέτευση) και η σταδιακή απαξίωση τα τοποθετούν σε ένα καθεστώς «αδράνειας», μια συνθήκη την οποία ο Agamben περιγράφει ως ζώνη απροσδιοριστίας μεταξύ δυναμικότητας και παύσης⁴³. Η αδράνεια αυτή δεν είναι απλώς στατικότητα, συνιστά δείκτη κοινωνικής εγκατάλειψης.

*Ερείπιο - κατοικία

43 Giorgio Agamben, *The Coming Community* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993), 51–55.

Βιομηχανικό ερείπιο

Τα βιομηχανικά ερείπια αποτελούν μια από τις πιο σύνθετες και πολυεπίπεδες κατηγορίες ερειπίων, καθώς η γέννηση, η λειτουργία και η παρακμή τους βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με οικονομικούς, τεχνολογικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Η εμφάνισή τους συνδέεται ιστορικά με τις διαδικασίες αποβιομηχάνισης, οι οποίες ήδη από τα μέσα του 20ου αιώνα οδήγησαν στον εκτεταμένο παροπλισμό εργοστασίων, αποθηκών, ατμοκίνητων συγκροτημάτων και χώρων παραγωγής σε Ευρώπη και Αμερική⁴⁴. Έτσι, το βιομηχανικό ερείπιο δεν είναι απλώς ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο αλλά το αποτύπωμα μιας μακράς, πλέον τελειωμένης φάσης του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής.

Από μορφολογική άποψη, τα βιομηχανικά κελύφη φέρουν μια ιδιαίτερη υλικότητα. Μέταλλο, χάλυβας, οπλισμένο σκυρόδεμα και βαριές λιθοδομές, υλικά τα οποία αντανακλούν την απαίτηση για παραγωγική αντοχή και λειτουργική οικονομία. Η φθορά τους δεν είναι τυχαία, υπακούει σε συγκεκριμένες μηχανικές και χημικές διεργασίες. Η οξειδωση του μετάλλου, η αποδιοργάνωση του σκυροδέματος, η διάβρωση των μηχανολογικών υποδομών, αποτελούν ενδείξεις μιας διαδικασίας διάλυσης η οποία, όπως σημειώνει ο Edensor, «κάνει ορατές τις προηγουμένως αόρατες τεχνικές και υλικές λογικές της παραγωγής»⁴⁵. Η φθορά εδώ δεν κρύβει αλλά αποκαλύπτει. Σε επίπεδο χωρικής εμπειρίας τα βιομηχανικά ερείπια αποτελούν τόπους υπερ-κλίμακα. Η χωρική τους διάσταση, ψηλοτάβανα κελύφη, επαναλαμβανόμενες δοκοί, μεγάλες αίθουσες παραγωγής, ενσαρκώνει ένα μέγεθος που ξεπερνά την ανθρώπινη κλίμακα. Αυτή η κλίμακα, μετέωρη πλέον χωρίς το παραγωγικό της περιεχόμενο, μετασχηματίζει το ερείπιο σε κοινό χώρο, σε ένα «αντι-τοπίο» όπως το ονομάζει ο Gandy⁴⁶. Έναν χώρο όπου η φύση, η σκουριά, η υγρασία και η σκόνη διαπραγματεύονται σταθερά με την ανθρώπινη απουσία. Τα βιομηχανικά ερείπια δεν είναι όμως μόνο τεχνικά ίχνη. Φέρουν μια βαθύτερη πολιτική και κοινωνική διάσταση. Η εγκατάλειψή τους συχνά αποτελεί το αποτέλεσμα μιας βίαιης αναδιάρθρωσης του παραγωγικού συστήματος, η οποία «εξωθεί» ολόκληρες περιοχές στην αχρησία⁴⁷. Ο χώρος της παραγωγής, παλιότερα πυρήνας εργασίας και συλλογικής ταυτότητας, μετατρέπεται σε χωρική έκφραση κοινωνικής απώλειας. Το ερείπιο γίνεται έτσι μια σιωπηλή μαρτυρία των συστημάτων που το δημιούργησαν και στον παρόντα χρόνο το υπερέβησαν. Η φιλοσοφική διάσταση των βιομηχανικών ερειπίων αναδεικνύεται μέσα από τις σχέσεις τους με την έννοια της εντροπίας. Ο Smithson εντάσσει τα βιομηχανικά κατάλοιπα σε ένα ευρύτερο εντροπικό πλαίσιο: τόποι στους οποίους η τάξη της παραγωγής καταρρέει και μετατρέπεται σε «αταξία» όχι μόνο υλική αλλά και σημασιολογική⁴⁸. Η απώλεια λειτουργίας οδηγεί σε μια νέα μορφή χωρικής ύπαρξης, ένα τοπίο όπου η ανθρώπινη πρόθεση έχει διαβρωθεί και στη θέση της κυριαρχεί μια διαρκής, σχεδόν φυσική διαδικασία αποδόμησης. Το βιομηχανικό ερείπιο γίνεται έτσι ένας χώρος στον οποίο η εντροπία δεν είναι αφηρημένη έννοια, αλλά ορατό υλικό φαινόμενο. Παράλληλα, τα βιομηχανικά ερείπια ενεργοποιούν αυτό που ο Virilio ονομάζει «αρχαιολογία της

44 David Harvey, *Spaces of Hope* (Berkeley: University of California Press, 2000), 75–89.

45 Tim Edensor, *Industrial Ruins: Spaces, Aesthetics and Materiality* (Oxford: Berg, 2005), 25–47.

46 Matthew Gandy, "Crumbling Infrastructure: Rethinking Urban Ecology," *City 9*, no. 3 (2005): 364–366.

47 Saskia Sassen, *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014), 112–130.

48 Robert Smithson, "Entropy and the New Monuments," *Artforum 4*, no. 10 (1966): 13–23.

ταχύτητας»⁴⁹. Τα κτίρια αυτά κατασκευάστηκαν με σκοπό την επιτάχυνση της παραγωγής, την αδιάλειπτη λειτουργία και τον συνεχόμενο ρυθμό. Η κατάρρευση αυτού του ρυθμού μετατρέπει το κτίριο σε μνημείο της παύσης, έναν χώρο όπου η βιομηχανική ταχύτητα έχει αντιστραφεί σε απόλυτη ακινησία. Αυτή η αντιστροφή παράγει μια βαθύτερη αίσθηση χρονικότητας, καθώς το ερείπιο γίνεται χρονικό ίζημα μιας εποχής που έπαψε να ισχύει.

*Βιομηχανικό ερείπιο

49 Paul Virilio, *Bunker Archaeology* (New York: Princeton Architectural Press, 1994), 11–18.

Ημιτελές-non finito-γιατί

Τα ημιτελή κτίρια, ή αλλιώς τα non finito/«γιατιά», αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία ερειπίων που δεν προκύπτουν από τη φθορά του χρόνου, αλλά από τη διακοπή μιας διαδικασίας κατασκευής. Σε αντίθεση με τα αστικά ή βιομηχανικά ερείπια, τα οποία φέρουν ίχνη μακράς χρήσης ή μακροχρόνιας εγκατάλειψης, το ημιτελές κτίριο είναι ερείπιο από τη γέννησή του, ένας χώρος που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, που δεν εισήλθε σε λειτουργική ζωή και που, ως εκ τούτου, βρίσκεται μόνιμα σε μεταβατική συνθήκη. Το ημιτελές κτίριο βρίσκεται σε μια μορφή «αναστολής». Η κατασκευή του έχει ήδη μετασηματίσει το έδαφος, έχει εγκαθιδρύσει το περίγραμμα ενός μελλοντικού χώρου, αλλά δεν έχει επιτρέψει την πλήρωση αυτού του περιγράμματος μέσω της χρήσης. Η δομική του μορφή, γυμνός σκελετός από μπετόν, αδούλευτες επιφάνειες, εκτεθειμένα σίδερα οπλισμού, καθιστά ορατή την κατασκευαστική διαδικασία, όπως αυτή θα έπρεπε να παραμείνει κρυμμένη σε ένα τελειωμένο κτίριο⁵⁰. Ο μετανεωτερικός αστικός χώρος βρίθεται από τέτοια σκελετικά κελύφη, τα οποία αποτελούν υλικές παύσεις μέσα στο συνεχές της ανοικοδόμησης. Τα non finito κτίρια σχετίζονται με οικονομικές κρίσεις, πολεοδομικούς μετασηματισμούς, διακοπές χρηματοδότησης και ασταθή νομοθετικά πλαίσια⁵¹. Η «ημιτέλεια» δεν είναι τυχαίο γεγονός, αποτελεί αποτέλεσμα δομικών εντάσεων μεταξύ κράτους, αγοράς και κοινωνίας, που αδυνατούν να ολοκληρώσουν αυτό που ξεκίνησαν. Έτσι, το γιατί δεν είναι μόνο χωρικό υπόλειμμα αλλά και κοινωνικοοικονομικό σύμπτωμα. Το ημιτελές κτίριο μπορεί να ιδωθεί μέσα από τον φακό του non finito στην τέχνη, μιας παράδοσης που αναγνώριζε στην ατέλεια όχι την έλλειψη, αλλά την εκκρεμότητα ως δημιουργική δυνατότητα. Η αισθητική του non finito, ήδη από τον Μιχαήλ Άγγελο, υπογράμμιζε τη δυναμική της μορφής που δεν έχει ακόμα καταληφθεί από την ολοκλήρωση⁵². Με ανάλογο τρόπο, το γιατί στην σύγχρονη πόλη αντιπροσωπεύει μια μορφή που δεν έχει ακόμα αποφασιστεί, έναν χώρο που το εν δυνάμει υπερσχύει του ολοκληρωμένου. Το ημιτελές ερείπιο ενεργοποιεί τη σχέση ανθρώπου-χώρου με τρόπο διαφορετικό από τα άλλα ερείπια. Όπως παρατηρεί ο Agamben, οι ενδιάμεσες μορφές, οι μορφές που στέκουν ανάμεσα στο είναι και στο δεν είναι, αποκαλύπτουν το ρήγμα ενός καθεστώτος δυναμικότητας που δεν πραγματώθηκε⁵³. Το γιατί δεν είναι απομεινάρια του παρελθόντος αλλά υπόσχεση που διακόπηκε. Στερείται ιστορικής πατινας, στερείται φθοράς ως δείκτη μνήμης, για αυτό και η εγκατάλειψη του παίρνει διαφορετικό χαρακτήρα. Είναι η αναστολή πριν την αρχή και όχι η παρακμή μετά το τέλος. Παράλληλα, τα ημιτελή κτίρια μπορούν να αναγνωστούν και ως στοιχείο «απροσδιοριστίας» μέσα στον αστικό ιστό. Δεν ανήκουν σε κάποια συγκεκριμένη χρήση, δεν εντάσσονται πλήρως στον πολεοδομικό ιστό, δεν λειτουργούν αλλά ούτε και καταρρέουν. Αυτή η «αδρανής δυναμικότητα» τα καθιστά ενδιάμεσες ζώνες ενός αστικού περιβάλλοντος που παραπαίει ανάμεσα στην ανάπτυξη και την εγκατάλειψη⁵⁴. Τα γιατί αναδεικνύουν τις εσωτερικές αντιφάσεις της πόλης, την ταυτόχρονη επιθυμία της για πρόοδο και την αδυναμία της να την υλοποιήσει. Αποτελούν έναν χώρο όπου η

50 Robin Evans, "Concrete and the Construction of Modern Form," *Architectural Review* 175 (1984): 23–31.

51 Manuel Castells, *The City and the Grassroots* (Berkeley: University of California Press, 1983), 301–315.

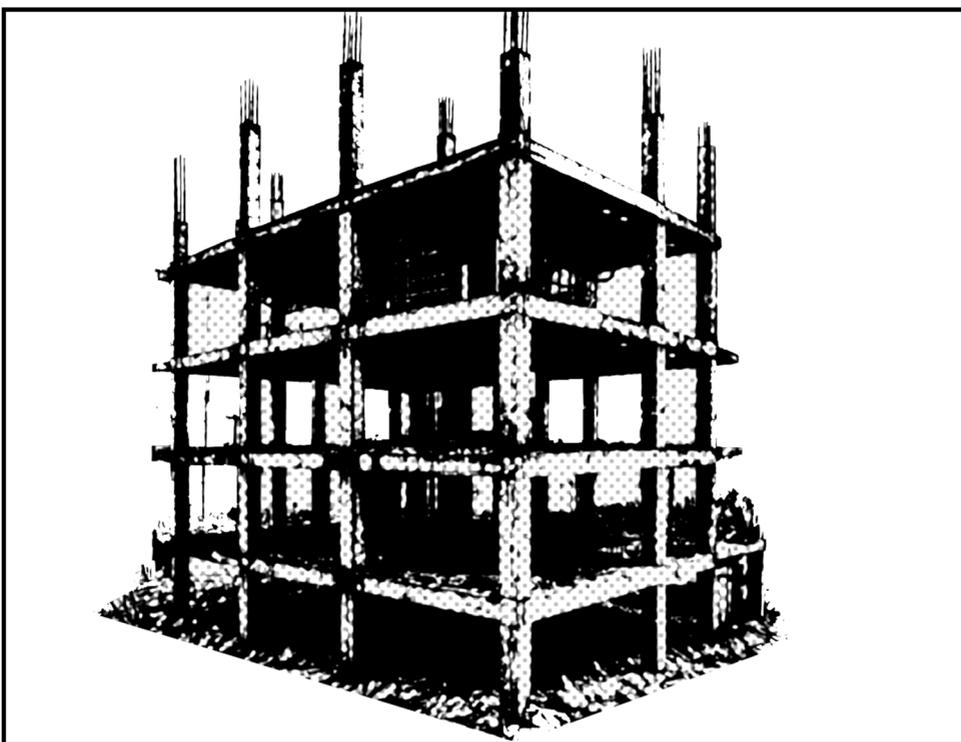
52 Alexander Nagel, *Michelangelo and the Non Finito* (New York: Oxford University Press, 2012), 55–73.

53 Giorgio Agamben, *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*, ed. Daniel Heller-Roazen (Stanford: Stanford University Press, 1999), 177–184.

54 Marc Augé, *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity* (London: Verso, 1995), 94–102.

πράξη της κατασκευής παραμένει ορατή και το έργο βρίσκεται σε μόνιμη κατάσταση σύλληψης. Είναι η περίπτωση όπου η πόλη προσφέρει στους κατοίκους της όχι το τελικό αποτέλεσμα αλλά τη διαδικασία της διαμόρφωσης⁵⁵.

*Ημιτελές-non finito- γιατί

Η τρίτη ενότητα μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το ερείπιο καθαυτό στο υποκείμενο που το βιώνει. Εδώ, η χωρική εμπειρία προσεγγίζεται ως αποτέλεσμα της συνάντησης μεταξύ υλικού χώρου και ανθρώπινης συνείδησης, όπου η μνήμη, η φαντασία και το αίσθημα του ανοίκειου ενεργοποιούνται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε κατηγορία ερειπίου. Μέσα από την ανάλυση των μορφών βίωσης και των αντιληπτικών μηχανισμών, καθώς και μέσω θεωρητικών μορφών όπως ο πλάνητας, ο συλλέκτης και ο αρχαιολόγος, διερευνάται το πώς το ερείπιο αποκτά νόημα όχι ως σταθερό αντικείμενο, αλλά ως υποκειμενική και μεταβαλλόμενη εμπειρία στον χώρο και τον χρόνο.

55 Jonathan Hill, *The Illegal Architect* (Cambridge, MA: MIT Press, 1998), 121–138.

5.1: Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ, ΙΧΝΟΣ, ΛΕΙΨΑΝΟ

Στο παρόν κεφάλαιο, το ερείπιο προσεγγίζεται όχι ως αυτόνομο αντικείμενο, αλλά ως χωρική συνθήκη που αποκτά νόημα μέσα από τη σχέση της με το υποκείμενο. Η εμπειρία του ερειπίου δεν συγκροτείται αποκλειστικά από τη μορφή, την υλικότητα ή την ιστορική του φόρτιση, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο το αντιλαμβάνεται, το διασχίζει και το ερμηνεύει. Το υποκείμενο δεν λειτουργεί ως ουδέτερος θεατής, αλλά ως ενεργός φορέας εμπειρίας, του οποίου η πρόσληψη του χώρου είναι ενσώματη, χρονικά φορτισμένη και βαθιά υποκειμενική.⁵⁶

Σε αντίθεση με χώρους πλήρως λειτουργικούς ή θεσμικά καθορισμένους, το ερείπιο δεν υπαγορεύει έναν συγκεκριμένο τρόπο χρήσης ή ανάγνωσης. Αντιθέτως, αφήνει τον χώρο ανοιχτό σε πολλαπλές ερμηνείες, καθιστώντας το υποκείμενο συνδιαμορφωτή της χωρικής εμπειρίας. Η χωρική εμπειρία του ερειπίου δεν προηγείται της εμπλοκής με αυτό, αλλά παράγεται μέσα από τη σωματική παρουσία, την κίνηση και την αισθητηριακή επαφή. Η αντίληψη δεν έρχεται να “διαβάσει” έναν έτοιμο χώρο, αλλά συγκροτεί τον χώρο μέσα από την εμπειρία.⁵⁷

Για να καταστεί δυνατή η κατανόηση αυτής της σύνθετης σχέσης, η έρευνα υιοθετεί ορισμένες εννοιολογικές φιγούρες που επιτρέπουν τη σκιαγράφηση διαφορετικών τρόπων πρόσληψης του ερειπίου. Οι μορφές του πλάνητα, του συλλέκτη και του αρχαιολόγου δεν εισάγονται ως τυπολογικές κατηγορίες υποκειμένων, αλλά ως θεωρητικά εργαλεία που αποκαλύπτουν διαφορετικές στάσεις απέναντι στον χώρο, τον χρόνο και τα υλικά ίχνη του παρελθόντος. Η χρησιμότητά τους έγκειται στο ότι καθιστούν ορατούς τους μηχανισμούς μέσω των οποίων το ερείπιο μετατρέπεται από εγκαταλελειμμένο κέλυφος σε βιωματικό πεδίο.

flâneur

Ο πλάνητας αντιλαμβάνεται τον χώρο μέσα από την αργή περιπλάνηση και την κίνηση, απορροφώντας αισθητηριακά θραύσματα του αστικού περιβάλλοντος. Η σχέση του με το ερείπιο δεν είναι εργαλειώδης ούτε προσανατολισμένη σε συγκεκριμένο στόχο, αλλά αναδύεται μέσα από τη διαδρομή και τη συνάντηση. Ο πλάνητας προσεγγίζει το αστικό ερείπιο όχι ως ιστορικό κατάλοιπο αλλά ως ένα επεισόδιο στην αφήγηση της πόλης⁵⁸. Το ερείπιο γίνεται αντιληπτό ως στιγμιαίο συμβάν μέσα στον αστικό ιστό, ως μια παύση ή εκτροπή της καθημερινής ροής. Η περιπλάνησή του μέσα στα στενά, στους ημιφωτισμένους δρόμους και στους εγκαταλελειμμένους κατοικημένους όγκους δεν έχει στόχο την αποκάλυψη πληροφοριών, έχει στόχο την πρόσληψη ατμόσφαιρας. Ο χώρος δεν αναλύεται, αλλά βιώνεται άμεσα, μέσα από την κίνηση του σώματος και τη συνεχή μετατόπιση της προσοχής⁵⁹.

56 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, trans. Donald A. Landes (London: Routledge, 2012), 203–210.

57 Juhani Pallasmaa, *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses* (Chichester: Wiley, 2012), 40–45.

58 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, trans. Howard Eiland and Kevin McLaughlin (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 419–445.

59 Το ίδιο, σελ.419-445.

Με αυτόν τον τρόπο, το ερείπιο αποκτά σημασία όχι λόγω της ιστορικής του αξίας, αλλά λόγω της δυνατότητάς του να διακόπτει τη συνήθη εμπειρία της πόλης. Το ερείπιο είναι ένας τόπος όπου η πόλη επιτρέπει να φανεί η ίδια η διαδικασία της μεταμόρφωσής της. Η χρονικότητα του χώρου βιώνεται παροντικά, ως συνύπαρξη παρόντος και παρελθόντος, χωρίς την ανάγκη ερμηνείας ή αποκατάστασης. Το ερείπιο λειτουργεί ως τόπος εμπειρίας, όπου το υποκείμενο επιτρέπει στον χώρο να τον επηρεάσει, χωρίς να επιχειρεί να τον ελέγξει⁶⁰. Το ερείπιο γίνεται για τον πλάνητα ένας «διαρρηγμένος χώρος» που επιτρέπει στο βλέμμα να φανταστεί την ύπαρξη ζωής, χωρίς να χρειάζεται να την ανακατασκευάσει. Για τον πλάνητα, το ερείπιο είναι ένα σκηνικό του παρόντος, όχι ένα υπόμνημα του παρελθόντος, είναι ένας τόπος όπου ο χρόνος γίνεται ορατός όχι μέσα από πληροφορίες, αλλά μέσα από το αίσθημα της διακοπής.

sammler

Ο συλλέκτης είναι αυτός που ανασύρει τα απορρίμματα του πολιτισμού και τους αποδίδει νέα ζωή. Ο συλλέκτης προσεγγίζει το ερείπιο μέσα από την αποσπασματικότητα. Για τον συλλέκτη, το ερείπιο αποτελεί έναν τόπο πιθανών «θησαυρών». Η σχέση του με τον χώρο δεν είναι ατμοσφαιρική αλλά επιλεκτική. Από το ερείπιο θα αποσπάσει το θραύσμα που μπορεί να ενταχθεί σε ένα προσωπικό σύστημα μνήμης. Εκεί όπου ο πλάνητας περνά και του προκαλούνται εντυπώσεις, ο συλλέκτης σταματά και επιλέγει. Η προσοχή του δεν στρέφεται στο σύνολο του χώρου, αλλά στα επιμέρους ίχνη, αντικείμενα και υλικά κατάλοιπα που λειτουργούν ως φορείς μνήμης. Ο χώρος διασπάται σε θραύσματα, τα οποία αποκτούν νόημα μέσα από την αποσύνδεσή τους από το αρχικό τους πλαίσιο⁶¹. Το θραύσμα, μόλις αποκοπεί από το ερείπιο, παύει να ανήκει στον δημόσιο χρόνο της πόλης και μεταφέρεται στον ιδιωτικό χρόνο του συλλέκτη, όπου εντάσσεται σε μία νέα αφήγηση. Ο συλλέκτης, έτσι, μεταμορφώνει το ερείπιο από τόπο εγκατάλειψης σε πηγή προσωπικής μνημονικότητας. Το ενδιαφέρον του δεν εστιάζει στη διαδοχή των γεγονότων, αλλά στην απόκτηση και ταξινόμηση. Δεν αποκαθιστά την ιστορία του χώρου, αλλά δημιουργεί μία νέα. Αυτή η πράξη μετασχηματίζει την εμπειρία του ερειπίου από κοινή, δημόσια θέα, σε ιδιωτικό απόθεμα νοήματος. Με αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτει πως το παρελθόν δεν επανέρχεται ως ενιαία εικόνα, αλλά ως σύνολο αποσπασματικών μνημονικών καταλοίπων. Το ερείπιο δεν λειτουργεί ως ολοκληρωμένο αφήγημα, αλλά ως πεδίο δυναμικών ιστοριών. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, το υποκείμενο δεν αναζητά την ιστορική αλήθεια, αλλά τη δυνατότητα νοηματοδότησης μέσα από τα υπολείμματα⁶².

archäologe

Ο αρχαιολόγος αντιλαμβάνεται τον χώρο ως σύστημα χρονικών στρωμάτων. Η εμπειρία του εστιάζει στη στρωματογραφία, στη διαδοχή και στην ασυνέχεια των χρονικών επιπέδων που

60 Το ίδιο, σελ.446-450

61 Walter Benjamin, “Unpacking My Library,” in *Illuminations*, trans. Harry Zohn (New York: Schocken Books, 1968), 59–67.

62 Το ίδιο, σελ.63-65

ενσωματώνονται στην ύλη. Το ερείπιο προσεγγίζεται ως φορέας ιστορικών διεργασιών, όχι όμως με σκοπό την πλήρη αποκατάσταση ή την ανασύσταση ενός χαμένου παρελθόντος, αλλά ως πεδίο ανάγνωσης μεταβολών, ρήξεων και απουσιών⁶³.

Το ενδιαφέρον του αφορά τις αλλαγές που έχει υποστεί ο χώρος, τις επάλληλες επεμβάσεις στους τοίχους, τις προσθήκες, τις επιδιορθώσεις, τις μικρές ανακατασκευές που καταγράφουν τη διαρκή μεταμόρφωση του κτιρίου. Το ερείπιο δεν τον προκαλεί με την ατμόσφαιρα, όπως τον πλάνητα, ούτε με τα θραύσματα, όπως τον συλλέκτη, τον προκαλεί με το βάθος του. Εκεί αναζητά τις δομές μιας προηγούμενης ζωής, όχι ως αισθητικό σοκ αλλά ως υλικό τεκμήριο. Για τον αρχαιολόγο, το ερείπιο δεν είναι κυρίως τόπος φαντασίας, αλλά εργαστήριο ιστορικής ανάγνωσης, ένας χώρος όπου μπορεί να παρατηρήσει τη μετάβαση από τη χρήση στην εγκατάλειψη.

Η φθορά αποκτά ερμηνευτικό χαρακτήρα. Οι απώλειες, τα κενά και οι καταρρεύσεις δεν αντιμετωπίζονται ως ελλείψεις, αλλά ως στοιχεία που καθιστούν τον χρόνο ορατό μέσα στον χώρο. Παραμένει ανοιχτό σε ερμηνεία, υπενθυμίζοντας ότι η σχέση με το παρελθόν είναι πάντοτε μερική και κατασκευασμένη. Το ερείπιο λειτουργεί ως τεκμήριο όχι σταθερό, αλλά ασταθές, ανοιχτό, του οποίου το νόημα παραμένει πάντοτε ατελές και υπό διαπραγμάτευση⁶⁴.

Παρότι οι παραπάνω φιγούρες περιγράφουν διακριτούς τρόπους πρόσληψης του ερειπίου, το υποκείμενο της πραγματικής χωρικής εμπειρίας δεν ταυτίζεται ποτέ αποκλειστικά με μία από αυτές. Στην πράξη, η εμπειρία του ερειπίου συγκροτείται ως ένα ρευστό σύμπλεγμα στάσεων, όπου η περιπλάνηση, η αποσπασματική ανάγνωση και η ερμηνεία συνυπάρχουν και εναλλάσσονται. Το υποκείμενο μετακινείται διαρκώς ανάμεσα σε διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης, ανάλογα με τον χώρο, τον χρόνο και το προσωπικό του βίωμα.

*Aby M. Warburg, The Mnemosyne Atlas

63 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, trans. A. M. Sheridan Smith (London: Routledge, 2002), 3–7.

64 Το ίδιο, σελ.21-25

5.2: ΟΤΑΝ Η ΥΛΗ ΒΙΩΝΕΤΑΙ

Σε αυτή την ενότητα πρόκειται να εξετάσουμε την εμπειρία του ερειπίου, υπό το πρίσμα της μνήμης, της φαντασίας αλλά και του αισθήματος του ανοίκειου, ως θεμελιώδεις διεργασίες που ενεργοποιούνται διαφορετικά σε κάθε κατηγορία. Η μνήμη επιτρέπει στο υποκείμενο να ανακαλεί, να συνδέει και να ανασυνθέτει το παρελθόν του κτιρίου. Η φαντασία, ανοίγει πεδία προβολής προς το μέλλον, ή προς το δυνητικό παρελθόν του χώρου, ενώ το ανοίκειο αναδύεται ως αποτέλεσμα της ασυνέχειας, της ατελούς μορφής, ή της διαταραχής που επιφέρει το ερείπιο στην προσδοκώμενη εικόνα της κατοίκησης. Με αυτό το τριπλό εννοιολογικό εργαλείο θα προσεγγίσουμε ξανά τις τρεις κατηγορίες ερειπίων (το ερείπιο-κατοικία, το βιομηχανικό και το ημιτελές), αυτή τη φορά όχι ως αντικείμενα χώρου, αλλά ως τόπους εμπειρίας, για να αναδείξουμε πώς κάθε είδος ερειπίου ενεργοποιεί διαφορετικά την ψυχική και γνωσιακή λειτουργία του υποκειμένου.

Μοντέλο κατοικίας

Το ερείπιο-κατοικία συνδέεται οργανικά με την βιωμένη εμπειρία, ήδη από την τυπολογία του. Οι κατόψεις, τα ανοίγματα, οι φθαρμένες επιφάνειες, τα ίχνη της καθημερινής ζωής, λειτουργούν ως υλικά θραύσματα ενός παρελθόντος που ποτέ δεν γνωρίσαμε άμεσα, αλλά που προσφέρεται στη σκέψη μέσω της διαδικασίας της διττέ, δηλαδή τη συνεχή παρουσία του παρελθόντος μέσα στην παρούσα εμπειρία⁶⁵. Στο ερείπιο, η διάρκεια αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή. Η εγκαταλελειμμένη κατοικία δεν προσφέρει μια καθαρή εικόνα χρόνου, αλλά ένα συνονθύλευμα πολλαπλών στιγμών των ανθρώπων που έζησαν, των χρήσεων που χάθηκαν, των υλικών που αλλοιώθηκαν.

Η μνήμη ενεργοποιείται εδώ όχι ως αναπαραγωγή γεγονότων, αλλά ως ανακατασκευή, όπως περιγράφεται από την καθαρή μνήμη του Bergson, η οποία δεν ανήκει στη συνήθεια αλλά στη σκέψη που στοχάζεται το παρελθόν ως δυναμικό απόθεμα⁶⁶. Η κατοικία-ερείπιο προσφέρει το κατάλληλο πεδίο για αυτή την μορφή μνήμης, ένα χωρικό υπόλειμμα που δεν καθοδηγεί τον επισκέπτη προς συγκεκριμένες αναμνήσεις αλλά επιτρέπει στην υποκειμενικότητα του να οργανώσει τις δικές του σχέσεις με το παρελθόν. Η διαδικασία αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η κατοικία συνδέεται με υψηλό βαθμό οικειότητας. Η οικειότητα αυτή, όταν συναντά την εγκατάληψη, μετατρέπεται σε «θραυσμένη οικειότητα», δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για το αίσθημα του ανοίκειου. Ο Freud, περιγράφει το ανοίκειο ως αυτό που ήταν κάποτε οικείο αλλά έχει αποξενωθεί⁶⁷. Στο ερείπιο-κατοικία, η σύγκρουση μεταξύ τυπολογικής οικειότητας, οικιακής δομής και υλικής αποδιοργάνωσης εντείνει αυτή την εμπειρία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ,πολλές φορές, η απουσία της στέγης, ενός αρχιτεκτονικού στοιχείου που, στη συμβολική του διάσταση, αποτελεί σημείο ασφάλειας και προστασίας. Η στέγη, ως στοιχείο που διαχωρίζει τον ιδιωτικό από τον δημόσιο χώρο, κατοχυρώνει τη μετάβαση από την έκθεση στην οικειότητα. Όταν αυτό το στοιχείο λείπει, η κατοικία απογομνώνεται από την προστατευτική της λειτουργία, δημιουργώντας

συνθήκες που ευνοούν την εμφάνιση του ανοίκειου. Η απώλεια της στέγης γίνεται έτσι όχι μόνο υλική έλλειψη, αλλά και υπαρξιακό κενό: ένας χώρος που έπρεπε να προστατεύει, αφήνει πλέον το υποκείμενο εκτεθειμένο στο περιβάλλον, στον χρόνο, στη φθορά. Αυτή η έκθεση υποβάλλει το υποκείμενο σε μια αίσθηση μετάβασης προς το άγνωστο, που μπορεί να ερμηνευθεί μέσα από την προβληματική του Benjamin για τις «ρωγμές» της εμπειρίας, οι οποίες επιτρέπουν την είσοδο του ανοίκειου και του παρελθόντος με τρόπο αιφνίδιο και μη αναμενόμενο⁶⁸. Η κατοικία χωρίς στέγη παύει να είναι ένα οριοθετημένο δοχείο ζωής, λειτουργεί πλέον ως μια διαμπερής δομή, στην οποία η σχέση μέσα-έξω καταρρέει. Αυτή η κατάρρευση παράγει ένα πεδίο αμφισβησίας: ο χώρος μοιάζει ταυτόχρονα οικείος και απειλητικός, ιδιωτικός και δημόσιος, παρελθοντικός και παρόντας. Είναι ακριβώς αυτή η ενδιάμεση κατάσταση, το «ανάμεσα», που ενεργοποιεί τη βαθύτερη μορφή ανοίκειου. Η έλλειψη της στέγης, ως απώλεια της βασικής αρχιτεκτονικής προστασίας, δεν είναι απλώς μια υλική φθορά, είναι η αποδόμηση της ίδιας της υπόσχεσης της κατοικίας. Και είναι ακριβώς σε αυτήν την αποδόμηση που το υποκείμενο καλείται να συναντήσει όχι τόσο το παρελθόν του χώρου, όσο το δικό του παρελθόν. Σε αυτήν την κατάσταση, η μνήμη και η φαντασία του επισκέπτη λειτουργούν έντονα, επειδή το κενό που δημιουργεί η αποσάθρωση του χώρου, προκαλεί την ανάγκη συμπλήρωσης: η μνήμη επιδιώκει να ανακατασκευάσει νοηματικά το κενό, ενώ η φαντασία επιχειρεί να προσφέρει εικόνες πιθανών παρελθόντων. Η διαδικασία αυτή, όμως, δεν είναι ποτέ αντικειμενική. Αντιθέτως, καθορίζεται από την προσωπική ιστορία, τις συνήθειες, τις εμπειρίες και τις προσλαμβάνουσες του κάθε υποκειμένου. Η μνήμη, με την έννοια που δίνει ο Bergson ως δημιουργική και μη αντιγραφική⁶⁹, εισάγει στο ερείπιο στοιχεία που δεν ανήκουν κατ' ανάγκη στην ιστορική του πραγματικότητα, αλλά αντανakλούν την ιδιαίτερη σχέση του επισκέπτη με τον χώρο και την έννοια της κατοίκησης. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που μεγάλωσε σε παλιά διαμερίσματα μπορεί να προβάλλει στα ερείπια κατοίκησης εικόνες από την παιδική του ηλικία, ενώ κάποιος που έχει βιώσει την ανασφάλεια της αστικής ζωής μπορεί να εστιάσει περισσότερο στην απειλητική διάσταση του χώρου. Αυτή η έντονη υποκειμενικότητα δεν αποδυναμώνει την εμπειρία, αντίθετα, την ενισχύει. Η κατοικία-ερείπιο δεν προσφέρει έναν σταθερό «χώρο μνήμης», αλλά έναν τόπο όπου η μνήμη δομείται από το ίδιο το υποκείμενο. Παραμένει πιο ανοιχτό: είναι ένας χώρος που το ίδιο το άτομο «κατοικεί» νοητικά, μέσα από τη δική του μνημονική δεξαμενή.

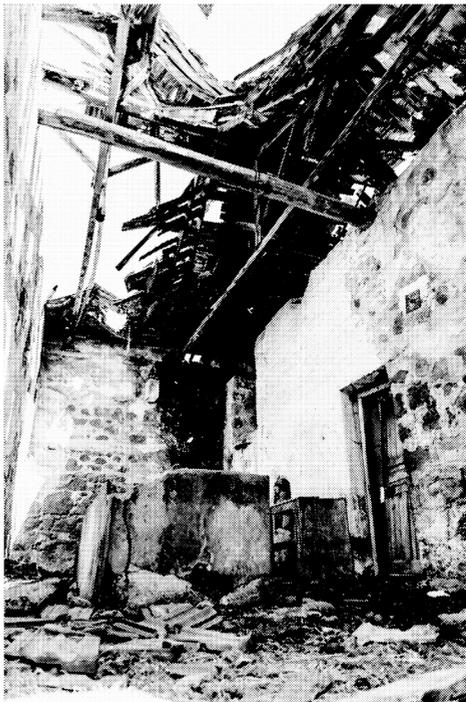
65 Henri Bergson, *Time and Free Will*, μτφ. F.L. Pogson (London: George Allen & Unwin, 1910), 100–115.

66 Henri Bergson, *Matter and Memory*, μτφ. N.M. Paul & W.S. Palmer (New York: Zone Books, 1991), 133–168.

67 Sigmund Freud, "The Uncanny," in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. XVII, μτφ. J. Strachey (London: Hogarth Press, 1955), 217–256.

68 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, επιμ. Rolf Tiedemann (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 462–470.

69 Henri Bergson, *Matter and Memory*, μτφ. N.M. Paul & W.S. Palmer (New York: Zone Books, 1991), 133–150.

Βιομηχανικό ερείπιο

Η εμπειρία του βιομηχανικού ερειπίου διαφέρει από εκείνη του ερειπίου-κατοικίας, καθώς οι χώροι εργασίας δεν φέρουν εξαρχής τα ίχνη της οικειότητας ή της ιδιωτικής ζωής, αντίθετα, συνδέονται με συλλογικά καθεστώτα παραγωγής, ρυθμίσεων, πειθαρχίας. Γι' αυτό κι μνήμη που ενεργοποιείται μέσα σε ένα βιομηχανικό ερείπιο είναι πρωτίστως κοινωνική, προτού γίνει προσωπική. Ο χώρος λειτουργεί σαν σκηνή απολεσθέντων ρυθμών, θόρυβοι μηχανών, επαναληπτικές κινήσεις, αλυσίδες παραγωγής, όλα όσα συγκροτούν αυτό που ο Benjamin θα ονόμαζε «καταβύθιση της εμπειρίας μέσα σε στρώματα ιστορικής ύλης»⁷⁰. Το υποκείμενο δεν ανακαλεί εδώ βιώματα κατοίκησης, αλλά αναμετριέται με ιστορικές δυνάμεις, την εργασία, την εκβιομηχάνιση, την παρακμή των παραγωγικών μοντέλων. Το βιομηχανικό ερείπιο δεν προσκαλεί το υποκείμενο να ανακαλέσει ένα παρελθόν ζωντανών χρήσεων, αντιθέτως, το ωθεί να κινηθεί μέσα σε αυτό που ο Smithson ονομάζει «χωματερές του μη ιστορικού παρελθόντος»⁷¹. Το ερείπιο, επομένως, δεν είναι απλώς τόπος μνήμης, αλλά τόπος απόρριψης, όπου συσσωρεύεται ότι η συλλογική συνείδηση έχει παύσει να θεωρεί χρήσιμο. Η μνήμη δεν λειτουργεί ως ανάκληση συγκεκριμένων γεγονότων, αλλά ως ανασκαφή μέσα σε στρώματα εγκαταλειμμένων δυνατοτήτων, αποτυχημένων μελλόντων και τεχνολογιών που δεν ολοκλήρωσαν ποτέ την υπόσχεσή τους. Η φαντασία, μέσα σε αυτούς τους χώρους, λειτουργεί διαφορετικά από ό,τι στο ερείπιο-κατοικία. Ενώ στην εγκαταλειμμένη κατοικία η φαντασία επιχειρεί να αναδημιουργήσει σκηνές καθημερινότητας, στο εργοστάσιο τείνει να ανακατασκευάσει δυναμικές: την κίνηση των μηχανών, τον ρυθμό των εργατών, τον παλμό μιας παραγωγής που έχει πια σιγήσει. Η φαντασία, ενεργοποιείται όχι για να αναπλάσει τη ζωή του εργοστασίου, αλλά για να αποδώσει νόημα σε αυτό το άτακτο πεδίο υπολειμμάτων. Η παύση των ήχων δεν οδηγεί σε ησυχία αλλά σε κενό, και το κενό αυτό, ως χώρος αναμονής, ενισχύει αυτό που ο Bergson περιγράφει ως «δημιουργική διάρκεια»⁷²: η φαντασία επεξεργάζεται ότι λείπει, όχι ό,τι υπάρχει. Ο χώρος, επομένως, γίνεται πεδίο όπου η φαντασία λειτουργεί συμπληρωματικά προς την μνήμη, ανασύροντας όχι προσωπικές εμπειρίες, αλλά πιθανές ιστορίες, υποθετικές λειτουργίες και υπονοούμενες δράσεις.

Αυτή η αίσθηση κενού είναι θεμελιώδης για την εμφάνιση του ανοίκειου. Η έννοια του ανοίκειου στο βιομηχανικό ερείπιο δεν προέρχεται από την οικειότητα που έχει διαταραχθεί, όπως στην κατοικία, αλλά από την απόλυτη αποπροσωποποίηση του χώρου. Η κλίμακα των μηχανημάτων, η ψυχρότητα των υλικών, η αυστηρή γεωμετρία των δομικών στοιχείων και η απουσία του ανθρώπινου σώματος δημιουργούν μια ένταση ανάμεσα στο μέγεθος του υποκειμένου και στο μέγεθος του χώρου. Αυτό που προκαλεί το ανοίκειο είναι ακριβώς η διάσταση αυτή: ένας χώρος σχεδιασμένος για την ανθρώπινη εργασία, αλλά πλέον χωρίς το σώμα που τον νοηματοδοτούσε⁷³. Στη φαινομενολογική οπτική του Merleau-Ponty, όταν ο χώρος παύει να προσφέρει σημεία αναφοράς για το σώμα, η αντίληψη χάνει τη σταθερότητά της, το υποκείμενο αισθάνεται «χωρικά

70 Walter Benjamin, *The Arcades Project*, Translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.) 391-396.

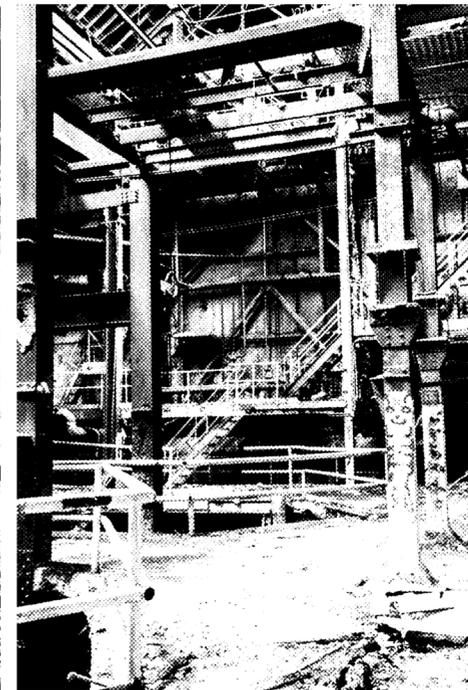
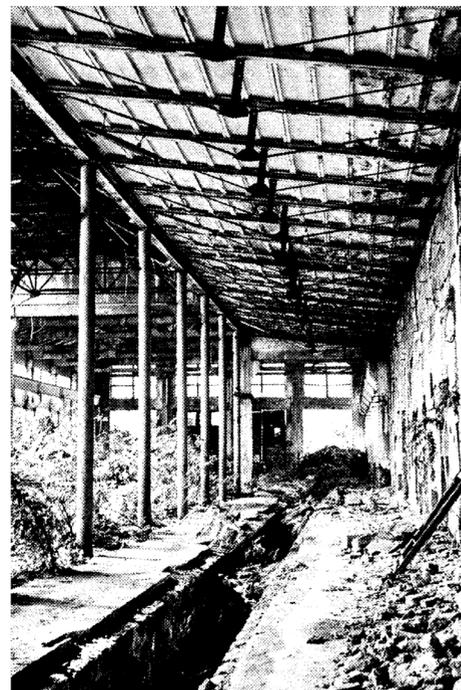
71 Robert Smithson, *A Tour of the Monuments of Passaic*, New Jersey, *Artforum* 6, 52.

72 Henri Bergson, *Matter and Memory*, μτφ. N.M. Paul & W.S. Palmer (New York: Zone Books, 1991), 150-158.

73 Paul Virilio, *Bunker Archeology*, Translated by George Collins. (New York: Princeton Architectural Press, 1994.) 18-25.

*Εσωτερικό ερειπίου-κατοικίας

εκτεθειμένο»⁷⁴. Αυτή η έκθεση, στην περίπτωση του εργοστασίου, δεν είναι συναισθηματική αλλά σχεδόν σωματική. Σημαντικό είναι ότι το ανοίκειο εδώ προκύπτει και από την παραδοξότητα της βιομηχανικής αδράνειας: οι χώροι αυτοί είναι φτιαγμένοι για συνεχή λειτουργία, η παύση τους μοιάζει αφύσικη. Η εγκατάλειψη, όταν αφορά κατοικίες, αποδίδεται σε κοινωνικές μετακινήσεις ή προσωπικές ιστορίες, στην περίπτωση των εργοστασίων, όμως, η εγκατάλειψη παραπέμπει σε ευρύτερα ιστορικά και οικονομικά γεγονότα, αποβιομηχάνιση, μετατόπιση παραγωγής, κοινωνικοοικονομική κρίση. Το υποκείμενο, επομένως, καλείται να φανταστεί όχι μια οικογενειακή ιστορία, αλλά μια ευρύτερη ιστορική δομή. Το ανοίκειο πηγάζει από το γεγονός ότι ο χώρος φέρει ίχνη συστημάτων που έχουν καταρρεύσει, κάθε σκουριασμένο εργαλείο, κάθε σταματημένη μηχανή αποτελεί υλικό σύμβολο αποσύνθεσης ενός τρόπου ζωής. Η μνήμη, εδώ, συχνά λειτουργεί σχεδόν αναδρομικά, η εμπειρία του ερειπίου επιτρέπει στο υποκείμενο να αναγνωρίσει ιστορικές διαδικασίες που δεν έζησε, αλλά που επηρέασαν τον κόσμο που σήμερα κατοικεί. Το βιομηχανικό ερείπιο μετατρέπεται έτσι σε αυτό που ο Agamben θα περιέγραφε ως «κατώφλι του χρόνου»⁷⁵, έναν χώρο όπου το παρελθόν δεν έχει κλείσει πλήρως και το παρόν δεν έχει σταθεροποιηθεί. Η φαντασία του υποκειμένου λειτουργεί σαν εργαλείο ιστορικής μεσολάβησης: δεν ανασυστήνει απλώς το παρελθόν, αλλά το επαναπλάθει με βάση όσα γνωρίζει για τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που το επηρέασαν.

74 Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, Translated by Donald A. Landes. (London: Routledge, 2012.) 236–245.

75 Giorgio Agamben, *The Coming Community*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993). 40–45.

*Εσωτερικό βιομηχανικού ερειπίου

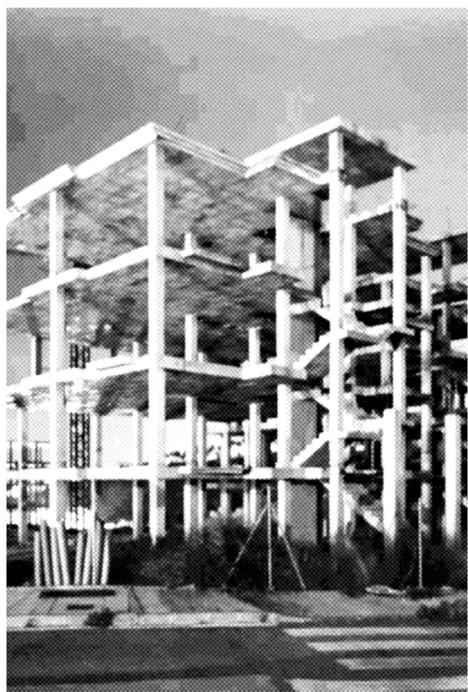
Το γιατί, σε αντίθεση με το αστικό ερείπιο κατοίκησης, το οποίο έχει ολοκληρώσει έναν κύκλο ζωής, και με το βιομηχανικό, το οποίο φέρει την ιστορική μνήμη της παραγωγής, δεν απέκτησε ποτέ ιστορία με την πλήρη έννοια του όρου. Υποδηλώνει με έναν παράδοξο τρόπο ότι το τέλος προϋπάρχει της αρχής: η διακοπή της κατασκευής αποκαλύπτει ότι η δυνατότητα κατάρρευσης βρίσκεται ήδη ενσωματωμένη σε κάθε μορφή που επιχειρεί να γίνει «ολοκληρωμένη». Το non-finito φέρει μαζί του ένα μέλλον που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Μια μορφή που δεν γεννήθηκε αλλά ωστόσο άφησε ίχνος. Η μνήμη εδώ στρέφεται προς τον εαυτό της, σε προηγούμενες εμπειρίες χώρων υπό κατασκευή, σε εργοτάξια, σε υλικά σε αναμονή, σε ημιτελείς μορφές που μπορεί να συναντήσαμε αλλού. Η μνήμη εδώ λειτουργεί όπως την περιγράφει ο Bergson: όχι ως αντιγραφή ενός γεγονότος, αλλά ως δημιουργική εκλογή από το συνολικό απόθεμα του παρελθόντος, που επανενεργοποιείται στο παρόν για να νοηματοδοτήσει τον χώρο⁷⁶. Το υποκείμενο, μπροστά σε έναν τόπο που «δεν έχει μνήμη», προβάλλει τις δικές του μνημονικές δομές, δημιουργώντας ένα παρελθόν που δεν ήταν ποτέ πραγματικό αλλά είναι αναγκαίο για να γίνει ο χώρος κατανοητός. Το γιατί είναι ένας τόπος προοπτικών. Δεν εμπεριέχει εικόνες του παρελθόντος, αλλά εικόνες πιθανών μελλοντικών μορφών. Αυτό συνδέεται με την θεώρηση του Bachelard ότι οι άδειοι χώροι ενεργοποιούν μια ιδιαίτερη ποιητική της δυνατότητας, μια «ονειροπόληση του αρχέγονου καταφυγίου»⁷⁷. Ο ημιτελής χώρος παραμένει ανοιχτός, χωρίς να έχει ακόμη αποκρυσταλλωθεί σε μια συγκεκριμένη χρήση ή λειτουργία. Έτσι, η φαντασία δεν περιορίζεται από το παρελθόν και μπορεί να κινηθεί ελεύθερα ανάμεσα σε πολλαπλές πιθανότητες: πώς θα μπορούσε να ήταν το κτίριο, τι είδους ζωή θα μπορούσε να φιλοξενήσει, τι μορφές θα έπαιρνε αν η κατασκευή είχε συνεχιστεί. Το ανοίκειο εδώ δεν προκύπτει από την απώλεια της χρήσης (όπως στο βιομηχανικό ερείπιο) ούτε από την διάλυση της οικειότητας (όπως στην κατοικία). Προκύπτει από την αποκομμένη χρονικότητα: το γιατί είναι ένας χώρος που έχει εγκαταλειφθεί πριν αποκτήσει ταυτότητα. Ο Freud περιγράφει το ανοίκειο ως επιστροφή του «μη ολοκληρωμένου» και του «απωθημένου»⁷⁸. Το γιατί είναι ακριβώς αυτό: ένας τόπος που φέρει μέσα του μια απόσυρση πριν την ολοκλήρωση, μια μορφή που έχει διακοπεί βίαια μέσα στη διαδικασία της γένεσης. Το υποκείμενο αναγνωρίζει ότι βρίσκεται μπροστά σε μορφές που δεν πρόλαβαν να ολοκληρωθούν και, ακριβώς γι' αυτό, φέρουν μια αινιγματική, σχεδόν μεταφυσική αβεβαιότητα. Το ημιτελές ερείπιο αποτελεί ίσως την πιο φιλόξενη επιφάνεια προβολής της ανθρώπινης φαντασίας. Σε αντίθεση με τα βιομηχανικά ή τις κατοικίες, όπου η ιστορία επιμένει μέσα από τα ίχνη, το γιατί δεν επιμένει σε τίποτα. Η απουσία του δίνει στο υποκείμενο ελευθερία, αλλά ταυτόχρονα και ανασφάλεια. Είναι ένας χώρος χωρίς καθοδήγηση, χωρίς αφήγηση, χωρίς χρονική αγκύρωση. Αυτό το μετέωρο καθεστώς ενισχύει την αίσθηση του ανοίκειου: το υποκείμενο βρίσκεται σε έναν χώρο που μοιάζει γνωστός στην λογική του (όλοι ξέρουμε πώς «πρέπει» να μοιάζει ένα κτίριο σε κατασκευή), αλλά του λείπει εκείνη η τελική μορφή που θα του προσέδιδε οντολογική σταθερότητα.

76 Henri Bergson, *Matter and Memory*, Translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer. (New York: Zone Books, 1991.) 135–150.

77 Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, Translated by Maria Jolas. (Boston: Beacon Press, 1994.) 27–30.

78 Sigmund Freud, "The Uncanny," In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. XVII. (London: Hogarth Press, 1955.) 224–225.

Η μνήμη, η φαντασία και το ανοίκειο στο non-finito, επομένως, δεν λειτουργούν με βάση την αποδόμηση, όπως στο ερείπιο που έχει ολοκληρώσει τον κύκλο ζωής του. Λειτουργούν με βάση τη μη γένεση. Το ημιτελές κτίριο είναι ένα ερείπιο του μέλλοντος, όχι του παρελθόντος: ένας τόπος όπου το «ακόμη όχι» παγώνει στον χρόνο και το παρελθόν χρησιμοποιείται για να δημιουργηθεί μια εικόνα ενός μέλλοντος που δεν υπήρξε ποτέ.

Η τέταρτη και τελευταία ενότητα επιχειρεί μια σύνθεση των προηγούμενων προβληματισμών, μετατοπίζοντας το ερώτημα από το «τι είναι» και «πώς βιώνεται» το ερείπιο στο «τι κάνουμε τελικά με αυτό». Εξετάζονται οι έννοιες του αρχείου, του αποθέματος και του περισσεύματος, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους τα ερείπια εντάσσονται, ή διαφεύγουν, από θεσμικά και πολεοδομικά συστήματα διαχείρισης, διατήρησης και αποκατάστασης. Παράλληλα, αναδεικνύονται εναλλακτικές μορφές μεταχείρισης που προκύπτουν μέσα από την καθημερινή χρήση, την ανθρώπινη πρακτική και την επανανομηματοδότηση του χώρου. Η ενότητα αυτή λειτουργεί ως πεδίο κριτικού αναστοχασμού για τον ρόλο του υποκειμένου, της αρχιτεκτονικής και της κοινωνίας απέναντι στα ερείπια του παρόντος.

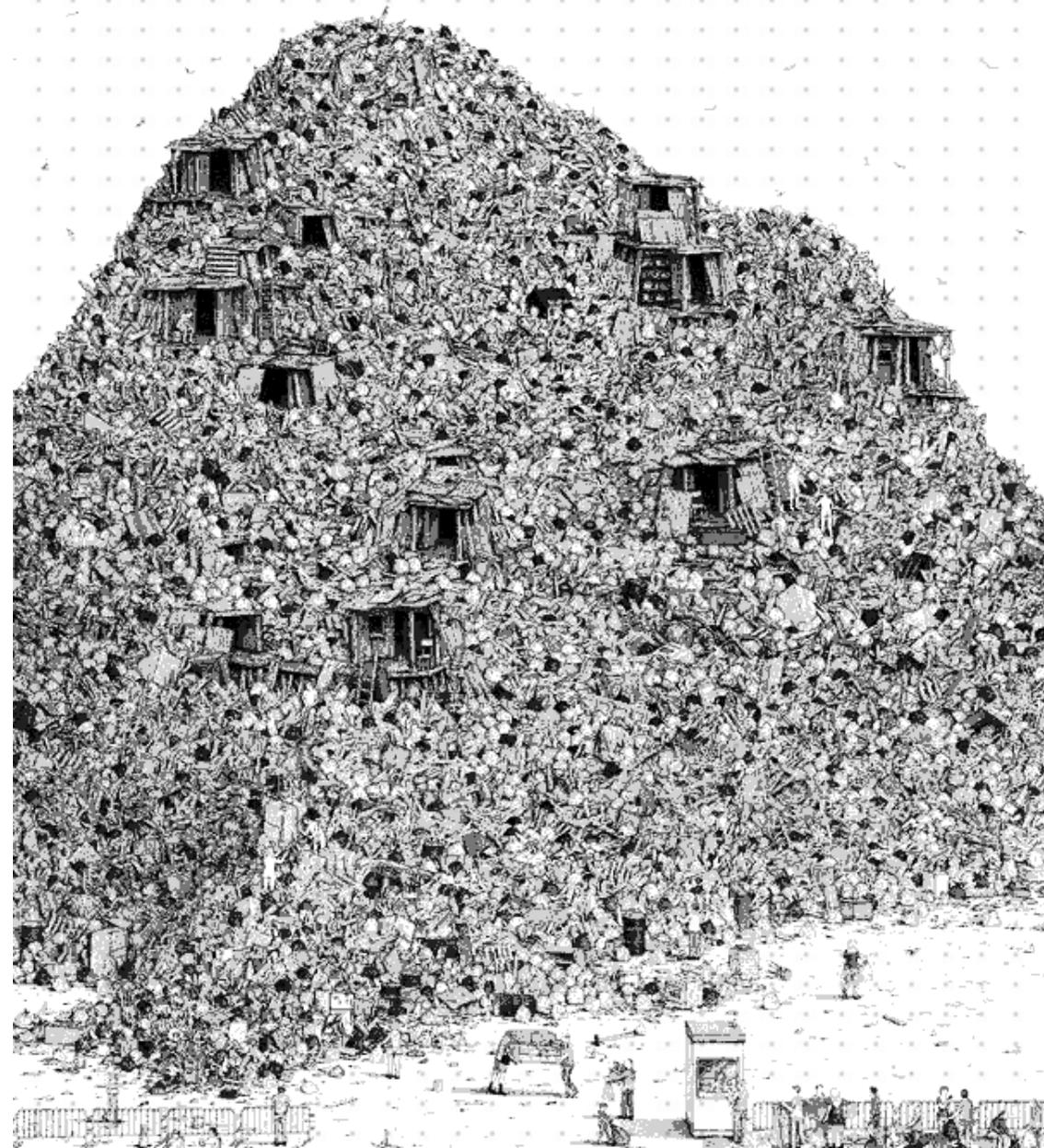
*Sam Laughlin, Frameworks

6.1: ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ, ΤΟ ΑΠΟΘΕΜΑ, ΤΟ ΠΕΡΙΣΣΕΥΜΑ

Η μελέτη του ερείπιου στα προηγούμενα κεφάλαια έδειξε ότι το ερείπιο δεν λειτουργεί μόνο ως αντικείμενο θέασης ούτε ως παθητικό ίχνος του παρελθόντος, αποτελεί έναν ενεργό κόμβο χρόνων, εμπειριών και ερμηνειών. Η μνήμη και η φαντασία το διαπερνούν, το υποκείμενο το ενεργοποιεί με τη δική του βιωματική ιστορία και η ύλη του συμπυκνώνει εντροπικά στρώματα που δεν ταυτίζονται με μια γραμμική αφήγηση. Η διερεύνηση του ερείπιου δεν περιορίζεται μόνο στη χωρική ή υλική του διάσταση, σχετίζεται επίσης με τον τρόπο με τον οποίο η πόλη και η αρχιτεκτονική σκέψη οργανώνουν, ταξινομούν και αναπαριστούν αυτό που παραμένει από το παρελθόν.

Το ερείπιο, ως υλικό κατάλοιπο, παραμένει ή αποκλείεται, με βάση αυτό που ονομάζουμε αρχείο, ένα σύστημα ταξινόμησης που καθορίζει τι είναι άξιο διατήρησης, τι καταγράφεται και τι μένει αόρατο⁷⁹. Η έννοια του αρχείου δεν αφορά μόνο συλλογές εγγράφων ή τεκμηρίων. Όπως επισημαίνει ο Derrida, το αρχείο αποτελεί πρωτίστως μια δομή εξουσίας: αυτό που ταξινομείται διατηρείται, αυτό που αποκλείεται χάνεται⁸⁰. Έτσι, τα ερείπια δεν είναι απλώς στοιχεία της μνήμης, αλλά και προϊόντα επιλογής, το αποτέλεσμα του τι μια κοινωνία επιλέγει να κρατήσει και τι αφήνει στη λήθη. Απέναντι στο «επίσημο» αρχείο, το οποίο λειτουργεί επιλεκτικά, αναπτύσσεται η έννοια του αποθέματος, το σύνολο, δηλαδή, των αστικών και αρχιτεκτονικών καταλοίπων που συγκροτούν τον υπολειμματικό πλούτο μιας πόλης, ανεξάρτητα από το αν αναγνωρίζονται ως μνημεία ή όχι. Το απόθεμα, όπως το περιγράφει ο Stan Allen στο *Points + Lines*, αποτελεί ένα υλικό υπόστρωμα γεμάτο ενδεχόμενα, πάνω στο οποίο η πόλη επαναδιατάσσεται συνεχώς⁸¹. Τα ερείπια αποτελούν κατεχοχόν κομμάτι αυτού του αποθέματος, δεν έχουν ακόμη αποκτήσει συγκεκριμένη λειτουργία στο παρόν, αλλά διατηρούν ισχυρή δυναμικότητα, προσφέροντας έναν «ανοιχτό» τόπο για νέες χωρικές αφηγήσεις. Η πόλη, επομένως, δεν συγκροτείται μόνο από όσα οικοδομήθηκαν, αλλά και από όσα έμειναν ανολοκλήρωτα, εγκαταλείφθηκαν ή ξεχάστηκαν, λειτουργώντας ως χωρικές δεξαμενές μνήμης και μετασχηματισμού.

Ωστόσο, ένα σημαντικό μέρος των ερειπίων δεν εντάσσεται ούτε στο αρχείο ούτε στο απόθεμα. Πρόκειται για αυτό που ο Jonathan Hill αποκαλεί *residual form*: αυτό που παραμένει εκτός συστήματος, το «περίσσευμα»⁸². Το περίσσευμα δεν είναι απλώς αυτό που δεν έχει καταγραφεί, είναι αυτό που δεν μπορεί να καταγραφεί εύκολα: τα ημιτελή εργοτάξια, τα αυθαίρετα κομμάτια δομής, τα απεριποίητα όρια κτιρίων, τα υπολείμματα χρήσεων που δεν διέθεταν ποτέ σαφή τυπολογία. Αυτά τα μη-κατηγοριοποιήσιμα στοιχεία είναι τα ίχνη που αποφεύγουν τη λογική του αρχείου επειδή δεν συμμορφώνονται σε καμία σταθερή αφήγηση. Το περίσσευμα αποτελεί το στοιχείο που δεν εντάσσεται, όχι επειδή είναι άχρηστο, αλλά επειδή η σημασία του παραμένει

79 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, trans. A. M. Sheridan Smith (London: Routledge, 2002), 129–131.

80 Jacques Derrida, *Archive Fever: A Freudian Impression*, trans. Eric Prenowitz (Chicago: University of Chicago Press, 1996), 2–4.

81 Stan Allen, *Points + Lines: Diagrams and Projects for the City* (New York: Princeton Architectural Press, 1999), 56–67.

82 Jonathan Hill, *Actions of Architecture: Architects and Creative Users* (London: Routledge, 2003), 12–15.

ανοιχτή, απροσδιόριστη, ριζικά ενδιάμεση⁸³. Είναι η υπολειμματική ποιότητα που εντοπίσαμε σε όλες τις προηγούμενες κατηγορίες ερειπίων: στο ερείπιο-κατοικία εμφανίζεται ως καθημερινότητα που χάθηκε, στο βιομηχανικό ως υπόλειμμα παραγωγικών δυνάμεων, και στο ημιτελές κτίσμα ως το μέλλον που δεν συνέβη ποτέ. Το περίσσειμα είναι ο τόπος όπου η μνήμη δεν έχει ακόμη μορφοποιηθεί και η φαντασία δεν έχει ακόμη αποφασίσει.

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και μορφές που συναντώνται συχνά στο αστικό τοπίο: τα κομμένα τμήματα μιας κατεδάφισης, τα μισογκρεμισμένα τοιχία, τα υλικά που παραμένουν στο όριο ιδιωτικού-δημόσιου χώρου χωρίς σαφή ρόλο. Το περίσσειμα είναι, επομένως, το αρχαιακά ανυπότακτο, το στοιχείο που υπενθυμίζει ότι η πόλη δεν αποτελεί ολοκληρωμένο σύστημα αλλά ένα πεδίο συνεχών διακοπών, εκκρεμοτήτων και αμφισημιών.

Το αρχείο, το απόθεμα και το περίσσειμα συνιστούν τρεις τρόπους με τους οποίους η πόλη οργανώνει το παρελθόν της και προβάλλει το μέλλον της. Το απόθεμα αποτελεί το σύνολο και συνεπώς διατηρεί, το αρχείο καταγράφει και ταξινομεί, ενώ το περίσσειμα αντιστέκεται.

**“Architecture is not finished
when the building is complete.”**

-Jonathan Hill

83 Ignasi de Solà-Morales, “Terrain Vague,” in Anyplace, ed. Cynthia Davidson (Cambridge, MA: MIT Press, 1995), 118–123.

6.2: Η ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ

Αφού αναδείξαμε το ερείπιο ως φορέα μνήμης, ως πεδίο φθοράς και ως τόπο ενεργοποίησης της φαντασίας, το ερώτημα που αναπόφευκτα προκύπτει είναι: τι κάνουμε τελικά με αυτό το υλικό; Μηπροστά στη συνύπαρξη αρχείου, αποθέματος και περισεύματος, η πρακτική στάση απέναντι στο ερείπιο δεν είναι μία, αποτελεί ένα φάσμα επιλογών που εκτείνεται ανάμεσα στη διατήρηση, την αποκατάσταση, την επανάχρηση και, κάποιες φορές, την απόφαση να μην επέμβουμε καθόλου. Η ίδια η φύση του ερειπίου, ανοιχτή και ενδιάμεση, ορίζει ότι δεν υπάρχει μία καθολική απάντηση. Μια από τις βαθύτερες θεωρητικές θέσεις πάνω στη διατήρηση διατυπώθηκε από τον John Ruskin, ο οποίος θεωρούσε ότι οποιαδήποτε προσπάθεια αποκατάστασης ισοδυναμεί με ψεύδος, διότι διακόπτει τη φυσική διάρκεια του μνημείου και το ιστορικό του ίχνος. Ο Ruskin υποστήριξε ότι «η μεγαλύτερη δόξα ενός κτηρίου βρίσκεται στην πατίνα του χρόνου και όχι στην ανακατασκευή της αρχικής του μορφής»⁸⁴. Στο δικό μας θεωρητικό πλαίσιο, αυτή η θέση ευθυγραμμίζεται με όσα εξετάσαμε περί εντροπίας, φθοράς και υλικότητας του χρόνου: η διατήρηση δεν αποτελεί απλώς μια τεχνική, αλλά μια επιλογή χρονικής ηθικής, που αναγνωρίζει το ερείπιο ως κάτι ήδη πλήρες μέσα στην ατέλειά του.

Η διατήρηση ως στάση αντιμετωπίζει το ερείπιο ως αρχείο, όχι ως υλικό προς “επιδιόρθωση”, αλλά ως τεκμήριο μιας παρελθοντικής διάρκειας που αξίζει να μείνει αδιατάρακτη. Αν ο Ruskin είχε μια σχεδόν “ηθική εμμονή” στη φυσική φθορά, αυτό που κρατάμε δεν είναι η απόλυτη άρνηση της παρέμβασής, αλλά η ιδέα ότι το ερείπιο διαθέτει μια δική του χρονική αυτονομία την οποία σφείλουμε να σεβαστούμε.

Στο άλλο άκρο βρίσκεται η θέση του Viollet-le-Duc, ο οποίος θεωρούσε ότι η αποκατάσταση δεν είναι επιστροφή στο παρελθόν, αλλά ολοκλήρωση αυτού που “θα έπρεπε” να είναι το κτίριο, μια ολοκλήρωση σε μια τέλεια μορφή που μπορεί να μην υπήρξε και ποτέ⁸⁵. Για εκείνον, η αποκατάσταση είναι πράξη λογικής και ιστορικής ανασύνθεσης: το ερείπιο δεν διατηρείται ως ίχνος, αλλά μετατρέπεται σε ένα τεχνικά και αισθητικά συνεκτικό αποτέλεσμα. Παρόλο που η θέση αυτή έχει δεχθεί έντονη κριτική (κυρίως για την επινοημένη “αυθεντικότητα” που παράγει), στην παρούσα έρευνα μας ενδιαφέρει ο εξής πυρήνας: η αποκατάσταση αποτελεί μορφή μετασχηματισμού του αποθέματος σε αρχείο. Εκεί όπου ο Ruskin βλέπει παύση, ο Viollet-le-Duc βλέπει δυνατότητα. Εκεί όπου ο πρώτος προτείνει σεβασμό στη φθορά, ο δεύτερος προτείνει νέα κατασκευή πάνω στα ίχνη της ιστορίας. Η αποκατάσταση, επομένως, δεν είναι απλώς τεχνική πράξη, είναι ερμηνεία.

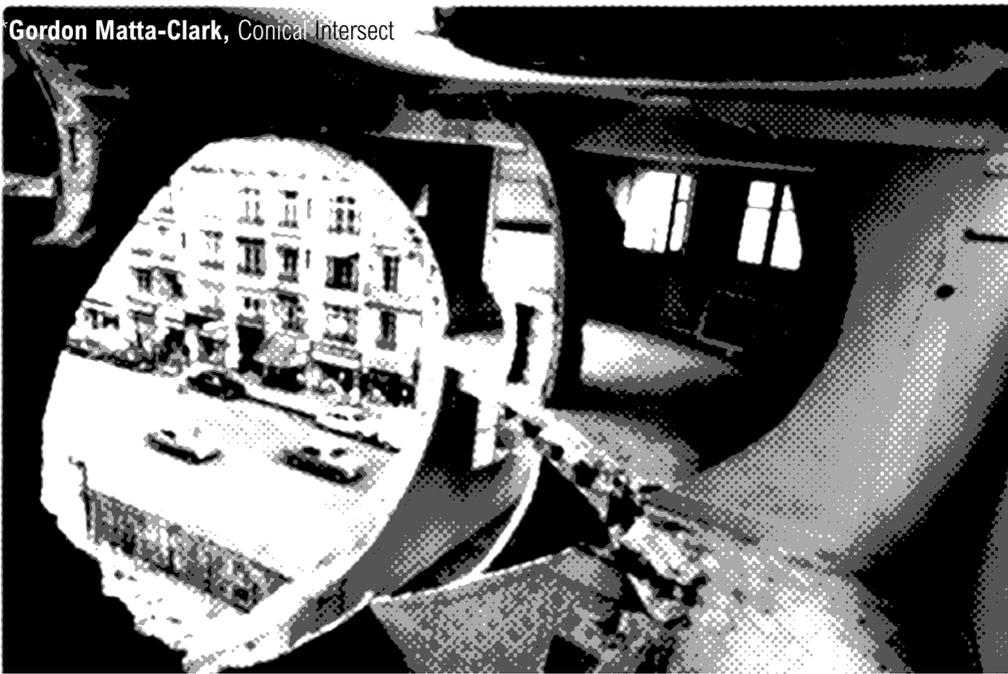
Η σύγχρονη αρχιτεκτονική σκέψη βρίσκεται συχνά ανάμεσα σε αυτές τις δύο στάσεις. Θεωρητικοί όπως ο Ignasi de Solà-Morales προτείνουν μια τρίτη οδό: αναγνώριση των ερειπίων ως *terrain vague*, χώρων που χαρακτηρίζονται από ανοιχτότητα, ακαθοριστία και εν δυνάμει δημιουργικότητα⁸⁶. Αυτοί οι χώροι δεν πρέπει ούτε να παραμένουν παθητικοί, ούτε να “καθαρίζονται” από τη φθορά

84 John Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture* (London: Smith, Elder & Co., 1849).

85 Eugène Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, vol. 8 (Paris: Bance, 1866).

86 Ignasi de Solà-Morales, “Terrain Vague,” in *Anyplace*, ed. Cynthia Davidson (Cambridge, MA: MIT Press, 1995), 118–123.

Gordon Matta-Clark, Conical Intersect

Gordon Matta-Clark, Splitting

τους, αλλά να ενεργοποιούνται χωρίς να χάνουν την αμφισημία τους.

Παρόμοια, ο Alan Berger, εξετάζοντας τα “drosscapes”, υποστηρίζει μια νέα οπτική: οι υπολειμματικοί χώροι δεν είναι πρόβλημα προς εξάλειψη, αλλά ένα περιβαλλοντικό και αστικό απόθεμα⁸⁷. Η λογική αυτή επαναφέρει όσα αναφέραμε στην προηγούμενη υποενότητα: ο σχεδιασμός οφείλει να εργάζεται όχι μόνο με το αρχείο (τα τεκμήρια) αλλά με το απόθεμα (τις δυνατότητες) και το περίσσειμα (το αταξινόμητο υλικό που η πόλη αφήνει πίσω της).

Τέλος, μια διαφορετική προσέγγιση της μεταχείρισης του ερειπίου μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τον θεσμικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική πρόθεση προς την καθημερινή πρακτική του χρήστη. Σε αυτή τη λογική, το ερείπιο δεν αντιμετωπίζεται ούτε ως μνημείο προς διατήρηση ούτε ως απόθεμα προς επανάχρηση, αλλά ως ανοιχτό πεδίο δράσης, όπου το νόημα παράγεται μέσα από την εμπειρία. Ο Jonathan Hill, μέσα από την έννοια του *illegal architect*, υποστηρίζει ότι όλοι οι άνθρωποι, μέσα από τις μη προβλεπόμενες χρήσεις του χώρου, λειτουργούν ήδη ως αρχιτέκτονες, όχι με την έννοια του σχεδιαστή, αλλά με την έννοια του ενεργού ερμηνευτή και μετασχηματιστή του χώρου⁸⁸.

Σε αυτό το πλαίσιο, το ερείπιο παύει να είναι ένα “πρόβλημα” που ζητά λύση και μετατρέπεται σε υλικό εμπειρίας, το οποίο ενεργοποιείται μέσα από απλές, συχνά καθημερινές πρακτικές. Το παράδειγμα του skateboarding, που αναφέρει ο Hill, είναι αποκαλυπτικό, ένας χώρος σχεδιασμένος για κυκλοφορία, ή ακόμα και ένας εγκαταλελειμμένος αστικός χώρος, επανανοηματοδοτείται πλήρως μέσα από το σώμα, την κίνηση και το παιχνίδι⁸⁹. Το skateboarding δεν “αποκαθιστά” τον χώρο ούτε τον “σέβεται” με την παραδοσιακή έννοια, τον διαβάζει αλλιώς, τον ενεργοποιεί εκ νέου και του αποδίδει μια χρήση που δεν είχε προβλεφθεί.

Η σκέψη αυτή συνομιλεί άμεσα με όσα έχουμε αναπτύξει σχετικά με το ερείπιο ως ενδιάμεση κατάσταση, το ερείπιο δεν ανήκει αποκλειστικά ούτε στο παρελθόν ούτε στο μέλλον, αλλά σε ένα παρόν ανοιχτό σε πολλαπλές ερμηνείες. Ο χρήστης, μέσα από την εμπειρία του, δεν αποκαθιστά το χαμένο νόημα του χώρου, αλλά παράγει νέο νόημα, αξιοποιώντας το περίσσειμα που το αρχείο και το απόθεμα αδυνατούν να ενσωματώσουν. Έτσι, η καθημερινή πράξη λειτουργεί ως μια άτυπη, μη θεσμοθετημένη μορφή αρχιτεκτονικής σκέψης.

Αυτή η προσέγγιση δεν αναιρεί τη σημασία της διατήρησης ή της αποκατάστασης, αλλά τις συμπληρώνει. Εκεί όπου οι θεσμικές πρακτικές συχνά “κλείνουν” το ερείπιο σε μια συγκεκριμένη αφήγηση, η καθημερινή χρήση το διατηρεί ανοιχτό, ζωντανό και διαρκώς μεταβαλλόμενο. Το ερείπιο, υπό αυτή την έννοια, δεν είναι ούτε στατικό αρχείο ούτε παθητικό υπόλειμμα, αλλά ένας χώρος όπου το υποκείμενο, μέσα από τη δράση του, επαναδιαπραγματεύεται τη σχέση του με τον χρόνο, τη μνήμη και τη φθορά. Η τελευταία, ίσως πιο ριζοσπαστική, μεταχείριση του ερειπίου δεν είναι να το προστατεύσουμε ή να το επανασχεδιάσουμε, αλλά να επιτρέψουμε να βιωθεί.

87 Alan Berger, *Drosscape: Wasting Land in Urban America* (New York: Princeton Architectural Press, 2006).

88 Jonathan Hill, *Illegal Architect* (London: Black Dog Publishing, 1998).

89 Jonathan Hill, *Actions of Architecture: Architects and Creative Users* (London: Routledge, 2003).

7: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχείρησε να προσεγγίσει το ερείπιο όχι ως στατικό κατάλοιπο του παρελθόντος, αλλά ως δυναμική χωρική κατάσταση που συγκροτείται μέσα από τη συνάντηση του χρόνου, της ύλης και της ανθρώπινης εμπειρίας. Μέσα από τη θεωρητική διερεύνηση και τη συσχέτιση φιλοσοφικών εννοιών με αρχιτεκτονικά και χωρικά φαινόμενα, αναδείχθηκε ότι το ερείπιο δεν αποτελεί το τέλος μιας αρχιτεκτονικής μορφής, αλλά μια ενδιάμεση και ανοιχτή συνθήκη, στην οποία το παρελθόν, το παρόν και το ενδεχόμενο μέλλον συνυπάρχουν.

Η ανάλυση του χρόνου, της αντίληψης και της εντροπίας κατέδειξε ότι η φθορά δεν αποτελεί απλώς μια διαδικασία απώλειας, αλλά έναν μηχανισμό μετασχηματισμού της ύλης και του νοήματος. Ο χρόνος, ως βιωματική διάρκεια, εγγράφεται στον χώρο μέσα από την αλλοίωση, την ασυνέχεια και την εγκατάλειψη, καθιστώντας το ερείπιο μάρτυρα αλλά και φορέα χρονικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η μνήμη και η φαντασία αναδείχθηκαν ως κρίσιμες διεργασίες που επιτρέπουν στο υποκείμενο να ενεργοποιεί τον χώρο, είτε ανακαλώντας παρελθοντικές καταστάσεις είτε προβάλλοντας ανεκπλήρωτες ή πιθανολογούμενες μορφές του μέλλοντος.

Η εξέταση διαφορετικών κατηγοριών ερειπίων ανέδειξε ότι το ερείπιο δεν είναι μια ενιαία έννοια, αλλά διαφοροποιείται ανάλογα με το ιστορικό, κατασκευαστικό και χωρικό του πλαίσιο. Κάθε κατηγορία φέρει διαφορετικά ίχνη χρήσης, διαφορετικές υλικότητες και διαφορετικούς τρόπους ένταξης ή ρήξης με τον αστικό ιστό. Ωστόσο, κοινός παρονομαστής παραμένει η κατάσταση της ασυνέχειας και της ενδιάμεσης ύπαρξης, που καθιστά τα ερείπια χώρους μη πλήρως καθορισμένους και ανοιχτούς σε νέες ερμηνείες.

Η μετατόπιση της ανάλυσης από το αντικείμενο στο υποκείμενο ανέδειξε τον καθοριστικό ρόλο της εμπειρίας στη νοηματοδότηση του ερειπίου. Μέσα από διαφορετικούς τρόπους πρόσληψης του χώρου, το ερείπιο μπορεί να βιωθεί ως τόπος περιπλάνησης, συλλογής, ανάγνωσης ή ακόμη και αποξένωσης. Το αίσθημα του ανοίκειου, που συχνά συνοδεύει την εμπειρία των ερειπίων, προκύπτει από την αποσταθεροποίηση της οικειότητας και της λειτουργικότητας. Η αντίληψη και η ενεργοποίηση του ερειπίου συγκροτούνται κάθε φορά μέσα από μια βαθιά υποκειμενική διαδικασία, η οποία εξαρτάται τόσο από τα χαρακτηριστικά του ίδιου του χώρου όσο και από τη στάση, το βίωμα και τη θέση του υποκειμένου που τον προσεγγίζει. Το ερείπιο δεν «λειτουργεί» με έναν ενιαίο τρόπο, αλλά μεταβάλλεται νοηματικά ανάλογα με τις εμπειρικές, μνημονικές και αντιληπτικές διεργασίες που ενεργοποιούνται σε κάθε περίπτωση. Μέσα από αυτή τη σκοπιά, καθίσταται σαφές ότι οι κατηγορίες του ερειπίου δεν συνιστούν σταθερά ή κλειστά σχήματα, αλλά δυναμικές χωρικές καταστάσεις, των οποίων η σημασία παράγεται εκ νέου σε κάθε συνάντηση με το υποκείμενο.

Τέλος, η διερεύνηση των εννοιών του αρχείου, του αποθέματος και του περισεύματος ανέδειξε τα όρια των θεσμικών πρακτικών διαχείρισης των ερειπίων. Πολλά ερείπια παραμένουν εκτός διαδικασιών καταγραφής και αποκατάστασης, λειτουργώντας ως υπολείμματα που δεν εντάσσονται πλήρως σε κανονιστικά πλαίσια. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η μη ενταγμένη τους κατάσταση επιτρέπει την εμφάνιση άτυπων χρήσεων και καθημερινών πρακτικών, μέσα από τις οποίες ο χώρος επανανοηματοδοτείται από τους ίδιους τους ανθρώπους.

Συνοψίζοντας, η έρευνα καταλήγει στο ότι το ερείπιο αποτελεί ένα πεδίο συνάντησης χρόνου, μνήμης και εμπειρίας, όπου η αρχιτεκτονική δεν ορίζεται αποκλειστικά από την πρόθεση του

σχεδιασμού, αλλά και από τη φθορά, την εγκατάλειψη και την ανθρώπινη χρήση. Το ερείπιο, ως χωρική αφήγηση της μνήμης, παραμένει ενεργό στο παρόν και ανοιχτό σε νέες αναγνώσεις, προσφέροντας ένα γόνιμο πεδίο προβληματισμού για τη σύγχρονη αρχιτεκτονική σκέψη και πρακτική.

8: ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

<https://www.bbc.com/future/article/20231110-doctor-who-is-time-travel-really-possible-heres-what-physics-says>

<https://durmonski.com/well-being/the-concept-of-entropy/>

<https://magazine.urth.co/articles/robert-smithson-spiral-jetty>

https://brocku.ca/MeadProject/Bergson/Bergson_1911b/Bergson_1911_03.html

<https://lawrencegarcia.substack.com/p/the-times-of-the-signs>

<https://zkm.de/en/the-mnemosyne-atlas>

<https://socks-studio.com/2017/01/22/weltschmerz-and-made-in-sarajevo-by-ben-tolman/>

<https://socks-studio.com/2015/03/08/civilization-and-its-discontents-according-to-ben-tolman/>

<https://www.pexels.com/photo/interior-of-ruined-house-17139790/>

<https://www.pexels.com/search/abandoned%20building/>

<https://www.newcitybrazil.com/2018/01/16/ghost-skyline-ivan-padovani-revives-the-ruins-of-the-never-built-in-trauma-at-zipper-galeria/>

<https://dyerplumbingllc.net/about/>

<https://www.samlaughlin.co.uk/frameworks>

<https://aestheticamagazine.com/gordon-matta-clark-anarchitecture/>

<https://publicdelivery.org/gordon-matta-clark-splitting/>

9: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενογλώσση Βιβλιογραφία

Agamben, Giorgio. *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. Edited by Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press, 1999.

Agamben, Giorgio. *The Coming Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.

Agamben, Giorgio. *The Open: Man and Animal*. Translated by Kevin Attell. Stanford: Stanford University Press, 2004.

Allen, Stan. *Points + Lines: Diagrams and Projects for the City*. New York: Princeton Architectural Press, 1999.

Augé, Marc. *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso, 1995.

Bachelard, Gaston. *The Poetics of Reverie: Childhood, Language, and the Cosmos*. Translated by Daniel Russell. Boston: Beacon Press, 1969.

Bachelard, Gaston. *The Poetics of Space*. Translated by Maria Jolas. Boston: Beacon Press, 1994.

Benjamin, Walter. *The Arcades Project*. Translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

Benjamin, Walter. "Unpacking My Library." In *Illuminations*, translated by Harry Zohn. New York: Schocken Books, 1968.

Berger, Alan. *Drosscape: Wasting Land in Urban America*. New York: Princeton Architectural Press, 2006.

Bergson, Henri. *An Introduction to Metaphysics*. Translated by T. E. Hulme. New York: G. P. Putnam's Sons, 1912.

Bergson, Henri. *Creative Evolution*. Translated by Arthur Mitchell. New York: Henry Holt, 1911.

Bergson, Henri. *Matter and Memory*. Translated by Nancy Margaret Paul and W. Scott Palmer. New York: Zone Books, 1991.

Bergson, Henri. *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. Translated by F. L. Pogson. Mineola, NY: Dover Publications, 2001.

Castells, Manuel. *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press, 1983.

Clausius, Rudolf. *The Mechanical Theory of Heat*. London: Macmillan, 1879.

Derrida, Jacques. *Archive Fever: A Freudian Impression*. Translated by Eric Prenowitz. Chicago: University of Chicago Press, 1996.

Edensor, Tim. *Industrial Ruins: Spaces, Aesthetics and Materiality*. Oxford: Berg, 2005.

Einstein, Albert. *Relativity: The Special and the General Theory*. Translated by Robert W. Lawson. New York: Henry Holt, 1916.

Evans, Robin. "Concrete and the Construction of Modern Form." *Architectural Review* 175, 1984.

Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge*. Translated by A. M. Sheridan Smith. London: Routledge, 2002.

Freud, Sigmund. "The Uncanny." In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Vol. XVII. London: Hogarth Press, 1955.

Gandy, Matthew. "Crumbling Infrastructure: Rethinking Urban Ecology." *City* 9, no. 3, 2005.

Giddens, Anthony. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1990.

Harvey, David. *Spaces of Hope*. Berkeley: University of California Press, 2000.

Harvey, David. *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York: Routledge, 2001.

Hill, Jonathan. *The Illegal Architect*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998.

Hill, Jonathan. *Actions of Architecture: Architects and Creative Users*. London: Routledge, 2003.

Lynch, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge, MA: MIT Press, 1960.

Merleau-Ponty, Maurice. *Phenomenology of Perception*. Translated by Donald A. Landes. London: Routledge, 2012.

Nagel, Alexander. *Michelangelo and the Non Finito*. New York: Oxford University Press, 2012.

Newton, Isaac. *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. London: Joseph Streater, 1687.

Pallasmaa, Juhani. *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. 3rd ed. Chichester: Wiley, 2012.

Prigogine, Ilya. *From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences*. San Francisco: W. H. Freeman, 1980.

Proust, Marcel. *À la recherche du temps perdu*. Paris: Gallimard, 1913–1927.

Ruskin, John. *The Seven Lamps of Architecture*. London: Smith, Elder & Co., 1849.

Sassen, Saskia. *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.

Simmel, Georg. "The Ruin." In *Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics*, edited by Kurt H. Wolff, 259–266. New York: Harper & Row, 1965.

Smithson, Robert. "Entropy and the New Monuments." *Artforum* 4, no. 10, 1966.

Smithson, Robert. "A Tour of the Monuments of Passaic, New Jersey." *Artforum* 6, no. 4, 1967.

Solà-Morales, Ignasi de. *Terrain Vague*. Barcelona: Gustavo Gili, 1995.

Trigg, Dylan. *The Memory of Place: A Phenomenology of the Uncanny*. Athens: Ohio University Press, 2012.

Viollet-le-Duc, Eugène. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris: Bance, 1866.

Virilio, Paul. *Bunker Archeology*. Translated by George Collins. New York: Princeton Architectural Press, 1994.

Woodward, Christopher. *In Ruins*. London: Chatto & Windus, 2001.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Λαδά, Σάσα, Κυριακή Τσουκαλά, και Κέλλη Παπά-Ιωάννη. *Χωρικές Αφηγήσεις της Μνήμης*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2017.

Πλάτων. *Μένανδρος. Φαίδων. Φίληβος. Μετάφραση και σχόλια Ι. Θεοδωρακόπουλου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2004.

Ιστοσελίδες

Stanford Encyclopedia of Philosophy. "Time." First published 2002; substantive revision 2021. Accessed November 5, 2025. <https://plato.stanford.edu/entries/time/>.

Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Accessed November 11, 2025. https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/recent/triantafyllides/.

“THE FUTURE IS ALREADY LOST IN THE PAST”

robert smithson